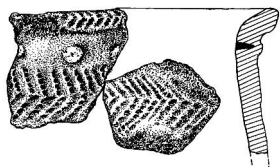

Теліженко С.А., Черних Є.О.

МАТЕРІАЛИ ПІЗЬНОГО ЕНЕОЛІТУ-СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ З БАГАТОШАРОВОЇ ПАМ'ЯТКИ КЛЕШНЯ-3

В статті публікуються матеріали багат шарової пам'ятки Клешня-3 в Кременському районі Луганської області. Проводиться аналіз матеріальної культури давніх племен Середнього Подонеччя.

Завдяки багаторічній праці Луганських науковців, ділянка середньої течії Сіверського Дінця, в межах Кременського району Луганської області, вивчена чи не найбільш ретельно, ніж будь-який з районів вказаної області. Слідством активних робіт є низка наукових праць, присвячених проблемам культурно-хронологічної інтерпретації деяких з пам'яток. Однією з найцікавіших, як на наш погляд, є багат шарова пам'ятка Клешня-3, яка була досліджена С.А. Теліженком у співпраці з В.О. Маньком. До цього дня світ побачили декілька публікацій, у яких розглядаються матеріали доби неоліту-енеоліту з вказаної пам'ятки. Проте, слід відзначити, що поза увагою залишилися не менш достойні з наукової точки зору матеріали інших етапів існування пам'ятки. Саме повному висвітленню цих матеріалів і присвячено цю роботу.

Нагадаємо, що пам'ятка розташована на високій піщаній надзаплавній терасі лівого берега р. Сіверський Донець, на березі озера Клешні-друге у Кременському районі Луганської області. Пам'ятку досліджено на площі, яка дорівнює 307 м². Від доволі рівної площадки, на якій розташована пам'ятка, йде досить різкий схил до озера. Висота тераси відносно сучасного рівня води в озері становить приблизно 6 метрів. Окремі ділянки пам'ятки щільно вкриті кущами та деревами.

Як уже зазначалося у попередніх роботах, шари репінського часу, доби середньої та пізньої бронзи, а також середньовіччя, на більшості ділянок пам'ятки були змішані, тому культурно-хронологічна інтерпретація матеріалів, які були там виявлені, відбувалась за типологічними ознаками.

Судячи за стратиграфією (докладніше про стратиграфічні умови дивіться [Теліженко, 2004, с. 120]), знахідки репінського часу, а також доби середньої та пізньої бронзи, містилися у шарі супіску темного гумусованого. Потужність цього шару сягає приблизно від 20 до 25 см. У верхній частині цього ж шару, на межі із дерновим шаром зустрічалися поодинокі знахідки доби середньовіччя.

Матеріали репінського часу. Матеріальна культура репінського часу складається переважно з керамічного комплексу. Виробів з кременю, які можна було б пов'язувати саме з вказаним періодом, виявлено не було, тільки декілька відщепів. Кількість керамічного посуду сягає приблизно 27 екземплярів. Переважна частина посуду репінського часу має товсті стінки, які вкривалися зсередини грубими розчосами. Деякі з посудин мають на стінках сліди ангобу світло-вохристого кольору. За особливостями формоутворення весь керамічний комплекс можна розділити на три умовні групи. До першої групи належать посудини, які мають типові для репінської культури риси – високі вінця, іноді жолобкуваті, які відокремлені від тулуба різким зломом, нанесення з внутрішньої або зовнішньої поверхні стінки глибоких ямок, які з іншої сторони утворюють так звані "перлини". До другої групи належать посудини баночного та горщикоподібного вигляду, з плавно відведеними назовні вінцями. І, нарешті, третю групу складають мініатюрні посудини. Звернемося до більш детального аналізу груп посуду.

Посуд першої групи. Як вже було зазначено вище, кераміка цієї групи за своїми рисами має більше подібностей до посуду репінської культури. Для посуду першої групи характерними рисами слід вважати високі вертикальні вінця, іноді жолобкуваті, які відділені від

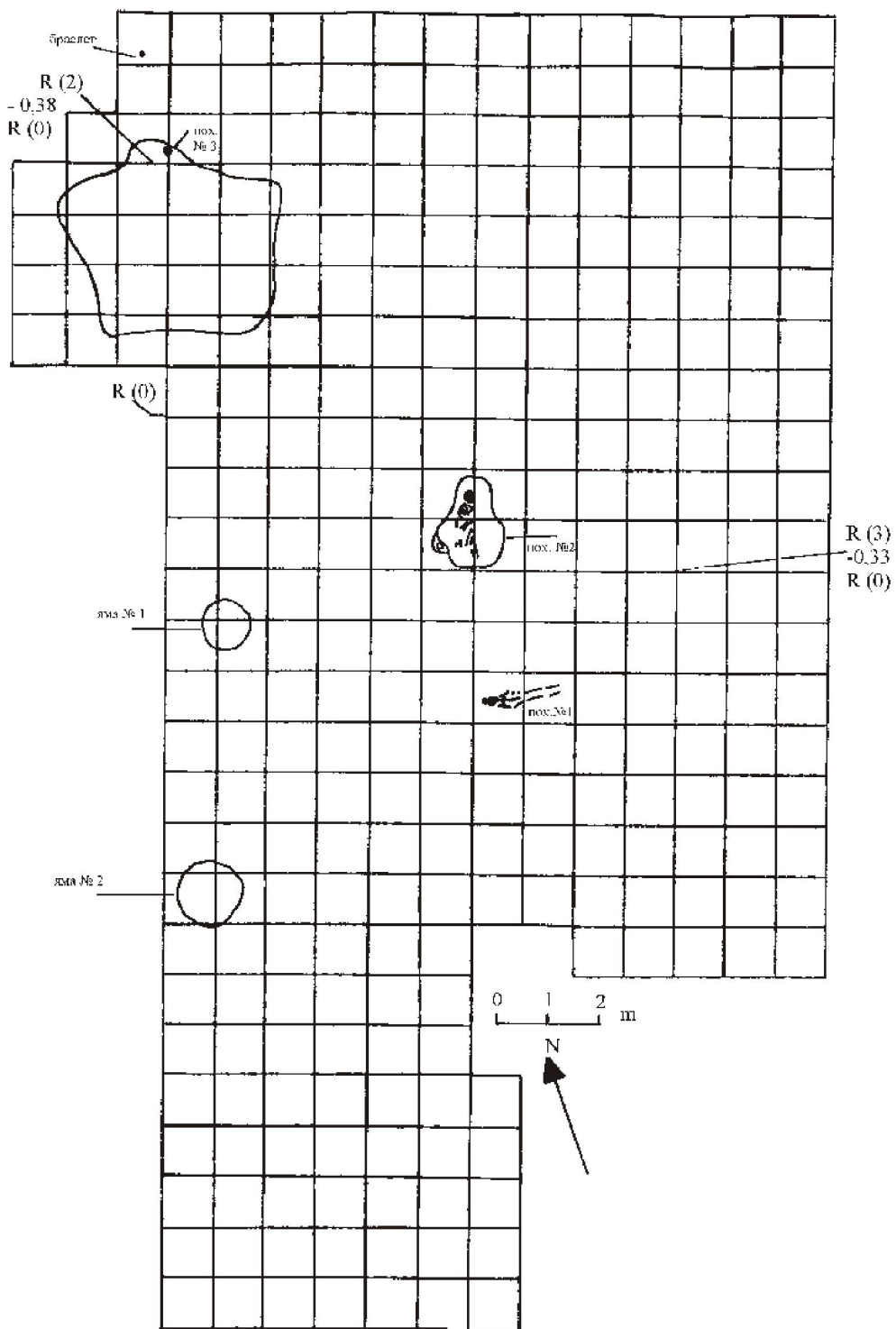
округлого тулуба різким згином в області шийки (рис. 3, 1,2; рис. 4, 2,3,7). За наявності уламка денця, можна зробити висновки про використання поселенцями посуду з плоскими денцями (рис. 3, 2). Не виключається й ймовірності використання посуду з круглими денцями, про що свідчать поодинокі уламки. Зрізи вінців загострені або закруглені. Іноді на межі вінця з шийкою наносилися глибокі ямки, які утворювали з другої сторони "перлини" (рис. 3, 1; рис. 4, 6,7). Внутрішня поверхня посуду обов'язково вкрита горизонтальними або хаотичними розчосами. Також слід додати, що внутрішня поверхня вінців орнаментувалася горизонтальними відбитками шнура та "гусеничного" штампю. По зрізу вінця однієї з посудин нанесені короткі неглибокі насічки. Посуд орнаментувався відбитками шнурового та гребінцевого штампів в сполученні з горизонтально прокресленими лініями і вдавленнями тонкою паличкою (рис. 3, 1; рис. 4, 1,4-6; рис. 5, 4). Серед орнаментальних елементів слід відзначити "косу сітку" (рис. 3, 2) та "горизонтальну ялинку" (рис. 5, 1-3). Стосовно технологічного аспекту, то тут слід звернути увагу на те, що весь посуд виготовлявся з щільної керамічної маси, яка складається з глини, дрібно- та крупнозернистого піску і домішки болотяної руди, яка трапляється у даній місцевості досить часто. На відміну від класичного посуду репінської культури, домішку товченої черепашки моллюсків у керамічної масі не відзначено. Поверхня посудин різниться за кольором – вохряний, бежевий та темно-коричневий.

Друга група посуду на відміну від першої має більш простий профіль, наближений до горщиків, а деякі і до банок. Переважна кількість посуду цієї групи має товсті стінки. Вінця деяких з посудин плавно відведені назовні. На жаль, через брак великих уламків посуду неможливо встановити пропорції, форму тулубу та розміри посудин. Слід також зазначити, що керамічна маса посуду другої групи має менш щільну структуру і навіть рихлу. Внутрішня поверхня посуду звичайно згладжувалась гребінцевими розчосами. Орнаментация поверхні складається з відбитків крупнозубчастої гребінки (рис. 6, 2,3,7; рис. 7, 1,2), "гусеничного" штампю, витого шнура (рис. 6, 1; рис. 7, 4,6,6а) та ямкових вдавлень (рис. 6, 6,8; рис. 7, 3,5). У поодиноких випадках посуд прикрашався вдавленнями з внутрішньої поверхні, від чого на зовнішньої стороні утворювалася перлина (рис. 7, 1,2). До складу керамічної маси при виготовленні посуду додавалися домішки крупнозернистого та дрібнозернистого піску, іноді товчена мушля моллюсків та болотяна руда.

Найменший відсоток складає **посуд третьої групи**. До цієї групи належать уламки лише від двох посудин. Обидві посудини, звичайно, тонкостінні. Перша посудина має відхилений назовні вінець з закругленим зрізом. Перехід від вінця до тулуба позначений на внутрішньої поверхні доволі чітким ребром. Посудину орнаментовано під краєм вінця вдавленнями круглої в перетині палички, від яких спускаються косозіставленими відбитками дрібного гребінця. Внутрішня поверхня посудини згладжена. Виготовлено посудину з глини, до складу якої додана дрібнозернистий пісок та незначна кількість органіки (рис. 6, 4).

У другій посудини вінець має значний похил всередину. Край вінця загострений. Внутрішня поверхня згладжена. Посудину орнаментовано вдавленнями гострою паличкою, які утворюють з внутрішньої сторони дрібні "перлинки", та косопрокресленими лініями. Цю посудину виготовлено з глини та домішок дрібнозернистого піску (рис. 6, 5).

На наш погляд, зі знахідками репінського часу слід пов'язувати поховання 2, яке було знайдене у східній частині розкопу на периферії пам'ятки. Поховання знайдено на глибині 1,3 м від сучасної денної поверхні, нижче рівня культурних шарів. Поховання виявлене у плані під час зачистки стерильного горизонту світло-жовтого піску. В заповненні – пісок коричневого кольору. Поховальна яма близька до грушоподібної форми. Її розміри 190x137 см. Глибина ями, яку вдалося простежити, складає 12 см. В південно-західній частині ями простежено врізку з круглою ямкою глибиною 11 см, яка була заповненою рожевою вохрою. Кістяк покладено на лівий бік у скорченому стані головою на північний схід, кістки обличчя спрямовані на південний схід. Руки зігнуті у ліктях і простягнуті до обличчя. Нижня частина скелету частково зміщена, але по не порушеним кісткам можна припустити дуже сильну скорченість ніг. Похований – чоловік зрілого віку з простеженою по кісткам тазостегновому суглобі прижиттєвою патологією, яка відбилася на розростанні верхнього епіфізу стегна (визначення надано І.Д. Потехіною). Поховальний інвентар відсутній (рис. 2). По кістках поховання 2 були зроблені три проби для радіовуглецевого аналізу (Київська Радіовуглецева лабораторія, керівник М.М. Ковалюх). Отримано наступні дати: Ki-7847 – 4120±60 BP; Ki-7848 – 4170±60 BP; Ki-7849 – 4050±60 BP. Калібрація отриманих дат відповідає першій третині 3 тис. до н.е.

Малюнок 2. План багатощарової пам'ятки Клешня-3

Рис. 1. План розкопу багатощарової пам'ятки Клешня-3

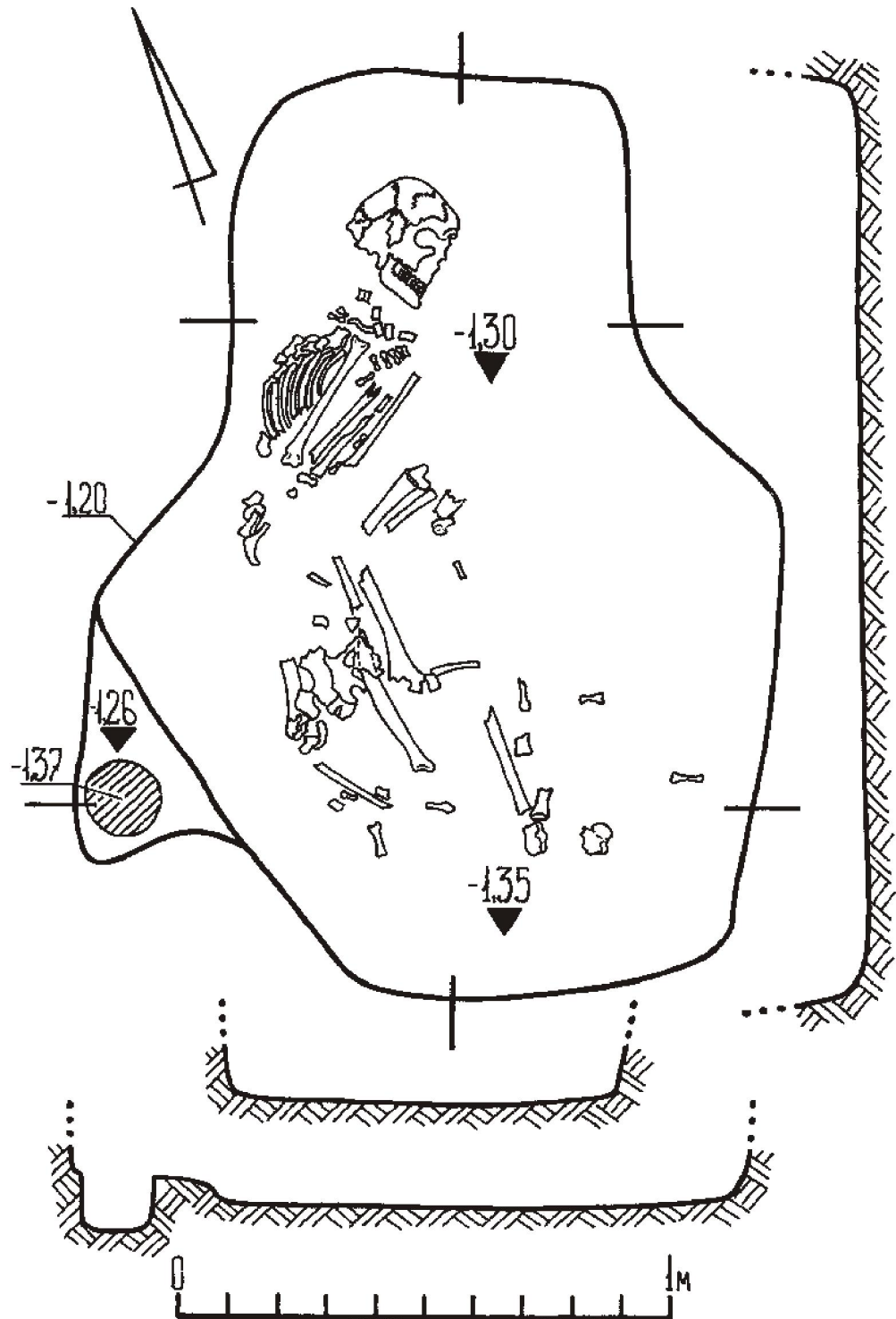

Рис. 2. Схема поховання № 2 репінської культури

Ще одне поховання виявлене у північній частині розкопу в квадраті 111. Поховання, яке представлено уламками людського черепа, було знайдене на глибині 0,60 м від реперу у шарі супіску гумусованного коричневого. Потилична частина черепа була спрямована на пі-

вніч, кістки обличчя на схід. На північ, на відстані 40 см від черепа, була виявлена кінська щелепа (за визначенням О.П. Журавлева). Ці знахідки ми також пов'язуємо з пізньоенеолітичним часом, через їх розташування у відповідному шарі.

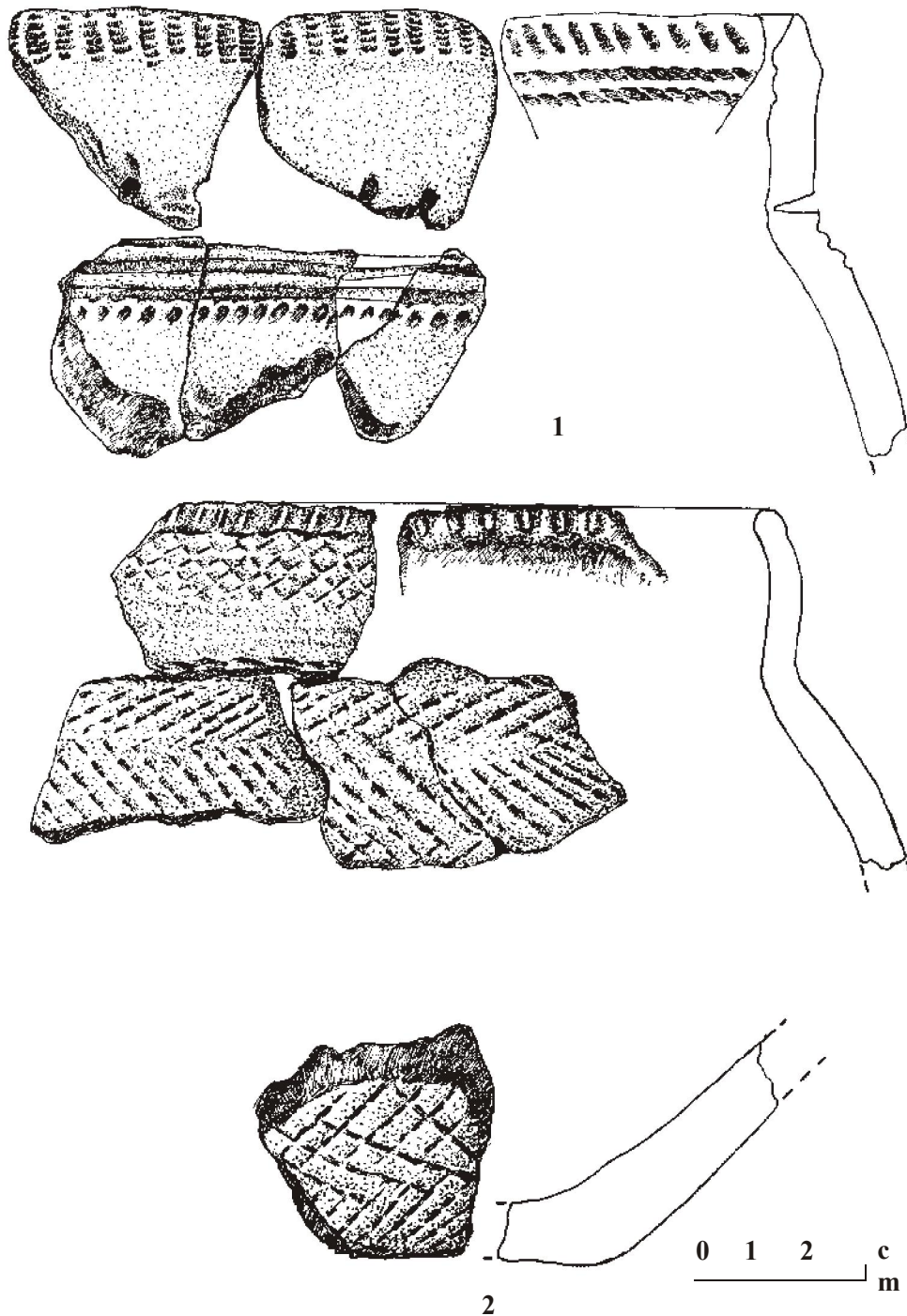

Рис. 3. Посуд репінської культури з поселення Клешня-3: 1-2 – посуд першої групи

Рис. 4. Посуд репінської культури з поселення Клешня-3: 1-8 – посуд першої групи

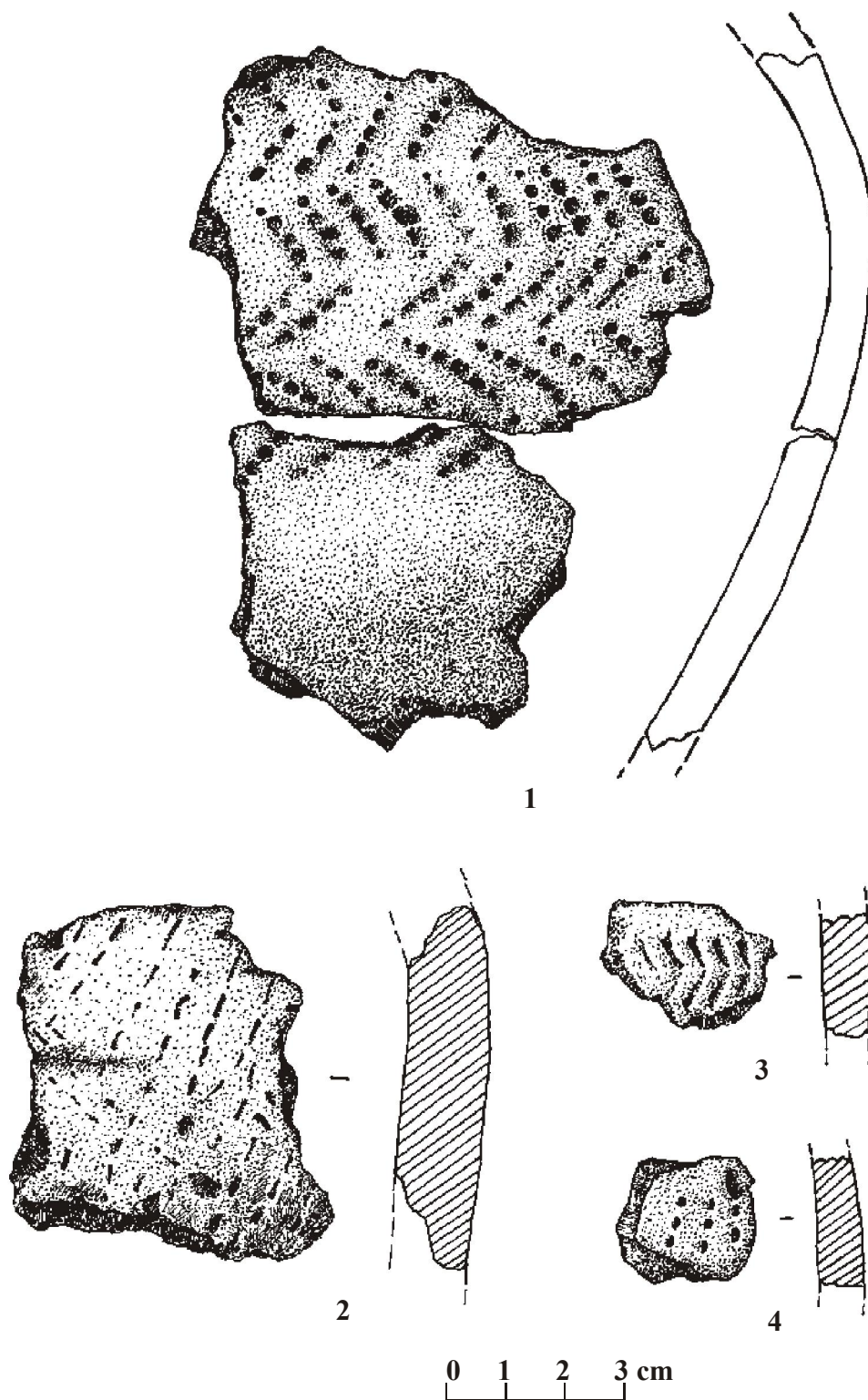

Рис. 5. Посуд репінської культури з поселення Клешня-3: 1-4 – посуд першої групи

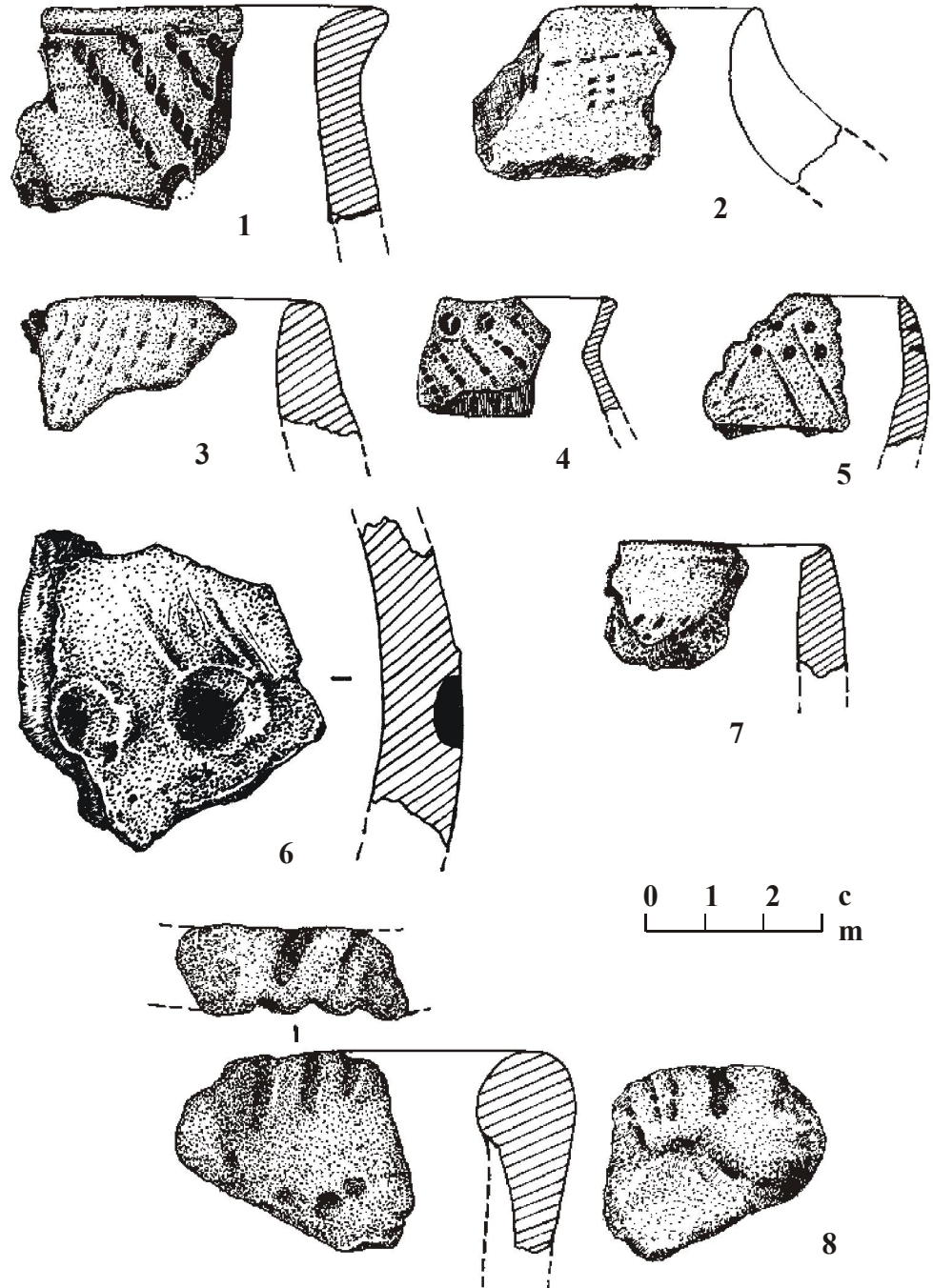

Рис. 6. Посуд репінської культури з поселення Клешня-3:
1-3, 6-8 – посуд другої групи, 4, 5- посуд третьої групи

Слід зазначити, що використання терміну "репінський час", а не ямний та інший, зумовлено визначеними факторами, а розподіл на групи не дає можливості на їх хронологічне розмежування, про що буде сказано нижче. Головна мета – хронологічна прив'язка знахідок до конкретних археологічних джерел, з якими і пов'язаний вказаний термін. Проте автори цих рядків усвідомлюють його умовність і не намагаються на даному етапі досліджень впроваджувати ідею співіснування репінського та ямного населення. Хоча до цього слід додати, що у сучасній українській археології простежується тенденція до розглядання вказаної проблеми

саме у цій площині [Іванова, 2004]. З моменту дослідження репінських матеріалів на епонійній пам'ятці, вони розглядалися в рамках ямної культури. В.М. Даниленко, відмічаючи особисту роль пам'яток типу хут. Репін, розглядав їх у межах репінсько-рогачикської фази ямної культурно-історичної області [Даниленко, 1974, с. 27]. Подібна точка зору висловлена й іншими археологами, які розглядали ямну культуру в системі енеолітичних пам'яток України, подальший розвиток яких пов'язаний з племенами ямної культури, та вважали репінські племена передвісниками культури нового типу, тобто ямної [Давня історія України, 1997, с. 347]. Деякі дослідники вважають виділення репінської культури недоцільним, а матеріали, які співставляються з нею, відносять до ямної культури [Николова, 2002].

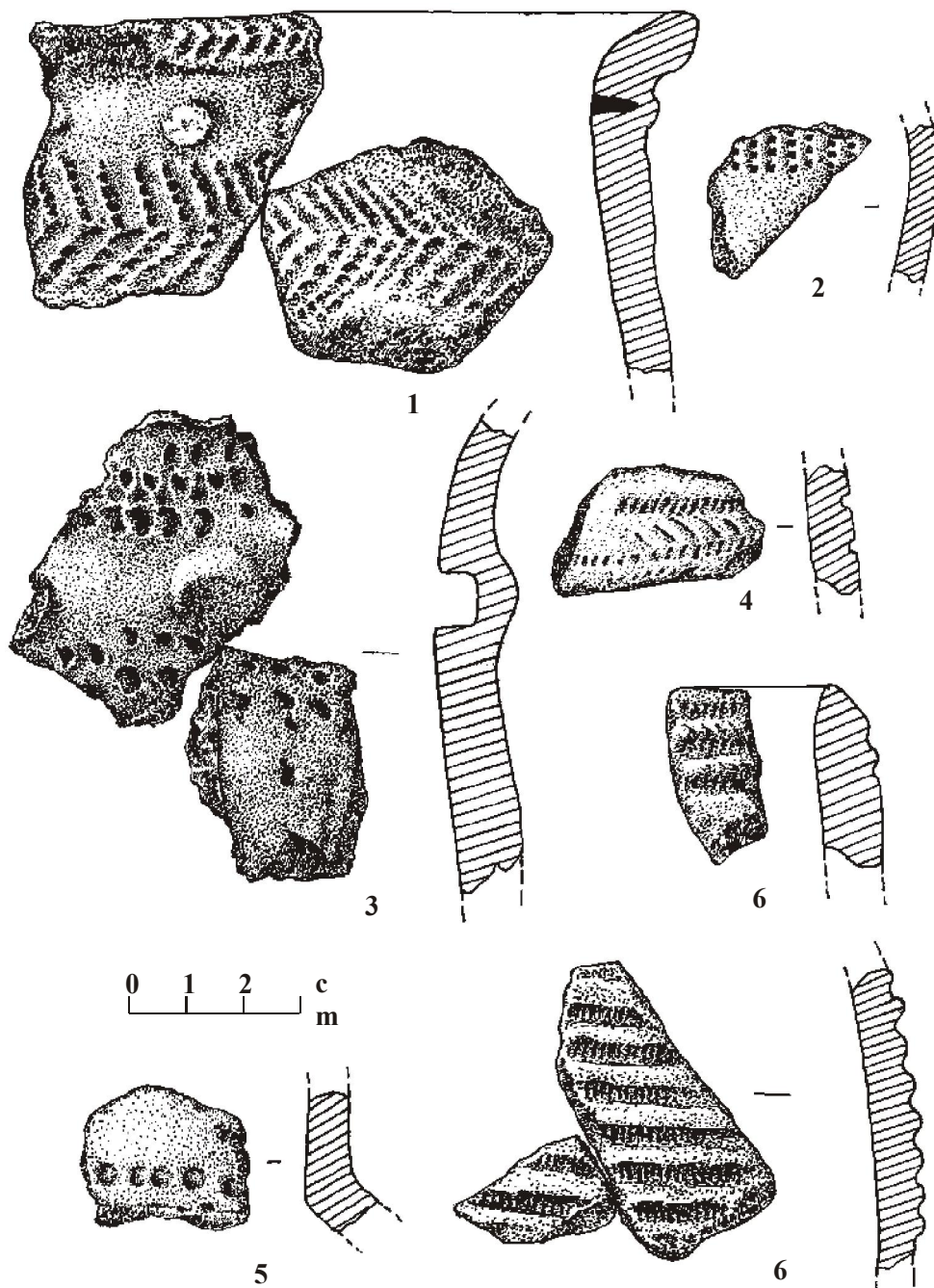

Рис. 7. Посуд репінської культури з поселення Клешня-3: 1-6а – посуд другої групи

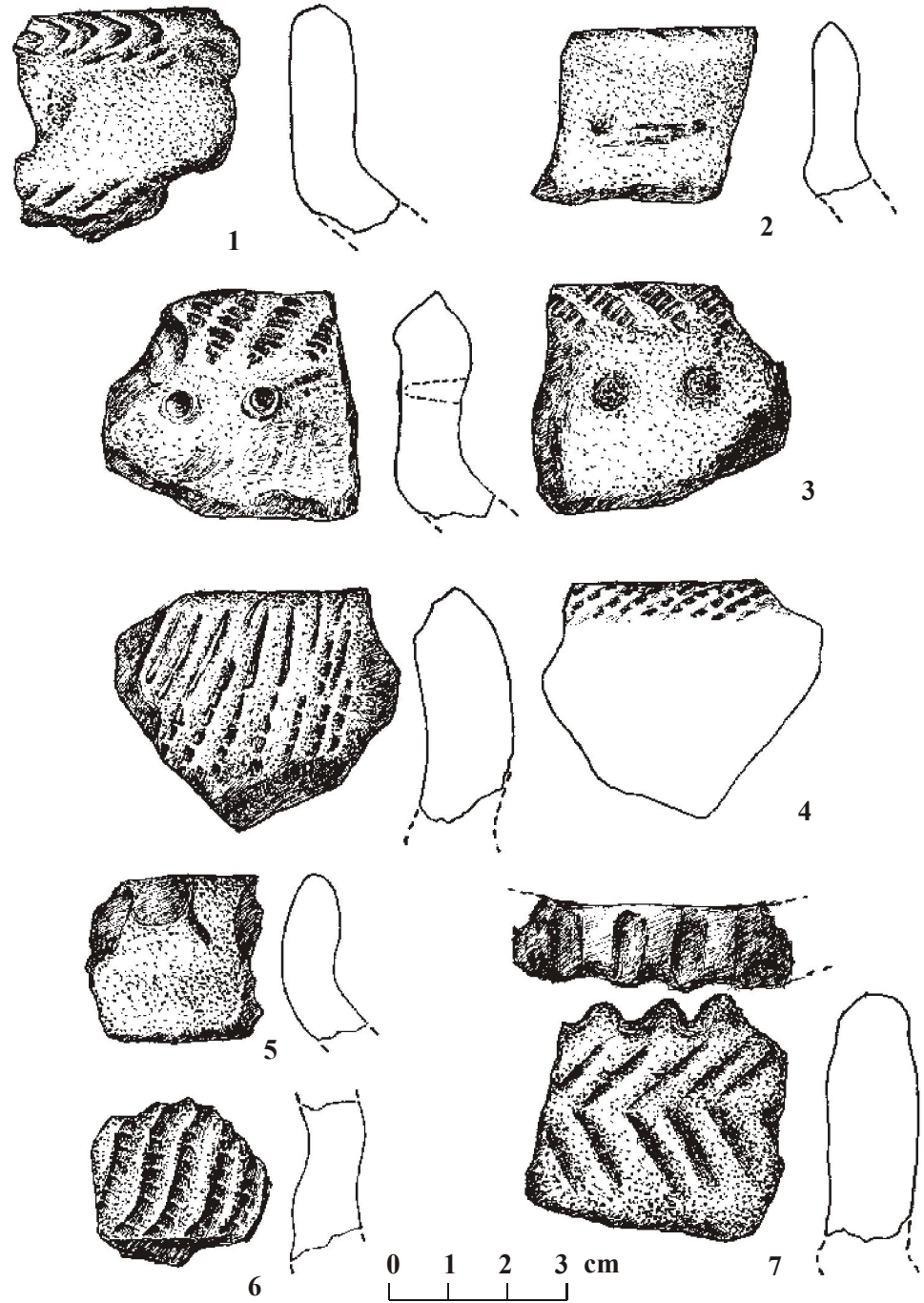

Рис. 8. Посуд репінської культури з поселення Капітанове

Для посуду репінської культури характерними є округлодонні горщики з жолобчастою або потовщеною в середній частині шийкою, які орнаментовані по шийці та плічкам композиціями з горизонтальних ліній, трикутниками тощо, нанесеними шнуровим та гребінцевим штампами, відступаючою лопаточкою та рядом перлин. В тісті – домішка товченої мушлі, на поверхні присутні грубі розчоси [Синюк, 1981, с. 8]. Колекція кераміки з поселення Клешня-3 дещо відрізняється від посуду з перерахованими характеристиками (особливо це стосується вищезазначеної другої групи). Ми бачимо, що тут в керамічній масі відсутня домішка товче-

ної мушлі. Наявність посудини с плоским дном, також не є типовою ознакою для культур пізнього енеоліту-ранньої бронзи Сіверського Дінця. Разом з такими "класичними" репінськими рисами, як жолобчасті шийки, перлини, орнаментация гребінкою та шнуром, колекцію також доповнюють слабопрофільовані горщики з короткою шийкою або без неї, які більш притаманні для ямно-репінського посуду.

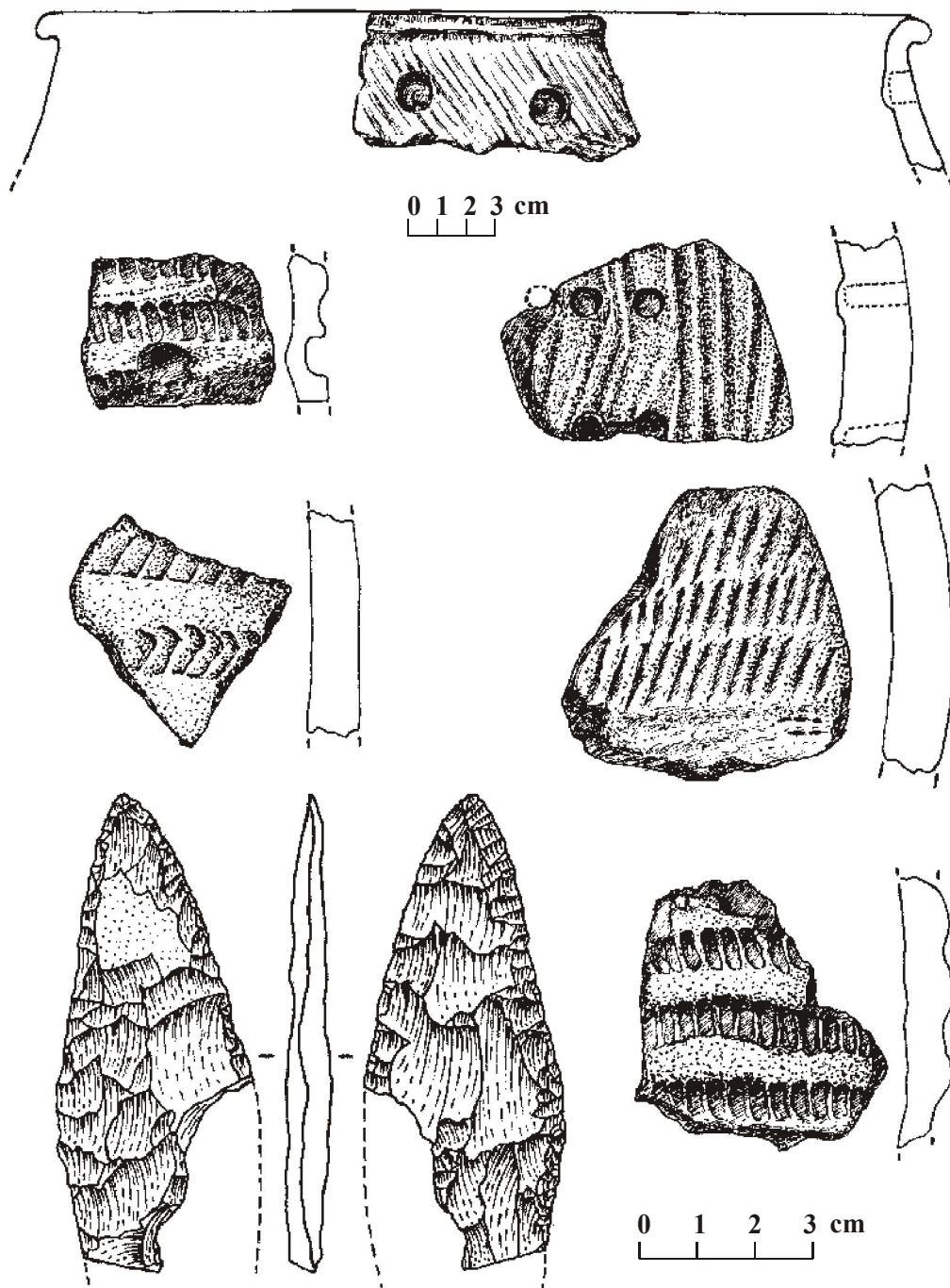

Рис. 9. Посуд репінської культури з поселення Капітанове

Раніше автори розкопок вживали саме цей термін до кераміки Клешні-3, намагаючись визначити період співіснування ямної та репінської культури [Манько, Телиженко, 2003, с. 61]. Подібний посуд, який, нагадаємо, був виділений на Шилівському поселенні на Середньому Доні, поділяється на дві групи і при наявності деяких рис класичної репінської культури суттєво відрізняється від неї. Перша група посуду має стягнутий верх та яйцеподібний тулуб. За цими ознаками вказану групу посуду фахівці відносять до кола впливу „городцовської” ямної культури, при цьому не ранніх її стадій. Друга група посуду має вінця, відділені від тулуба у вигляді уступу, який з’являється під впливом катакомбної культури [Пряхин, Синюк, 1980, с. 88-89]. Таким чином, ямно-репінські матеріали хронологічно співставляються з пізнім етапом ямної культури, тому вживання цього терміну по відношенню до Клешні-3, слід вважати не зовсім коректним.

Матеріали доби пізнього енеоліту-ранньої бронзи Клешні-3, судячи з усього, слід вважати одночасовими, що, звичайно, потребує пояснення присутність у комплексі горщиків з ямно-репінськими елементами. По-перше знахідки вказаної доби майже завжди концентрувалися разом на тій чи іншій ділянці пам’ятки. По-друге, технологічні особливості виготовлення керамічного посуду репінської культури майже не відрізнялися від стандартів ямної культури. По-третє, подібна ситуація простежена також на таких пам’ятках середньої течії Сіверського Дінця з „репінською” та „ямно-репінською” керамікою, як озеро Клешні-друге-1 [Телиженко, Манько, Ковалева, 1999, с. 23], Зелена Горниця-4 [Телиженко, Супрун, 2004, с. 197], Підгорівка та інших поселень. Наведемо приклади. Так на Підгорівському поселенні були знайдені розвал горщика та окремі уламки посуду, який був орнаментовано відбитками „гусенички”, горизонтальними рядками ямкових вдавлень, відбитками гребінцевого штампуга та пальцевими вм’ятинами [Телиженко, 2003, с. 73, рис. 1]. На багатощаровій пам’ятці Капітанове-2¹ серед типово репінського посуду з високою шийкою, „перлинами” і характерною орнаментациєю (рис. 8, 1,3,4,7), трапляється також обмежена за кількістю група посуду з короткою шийкою, яка майже не орнаментувалася (рис. 8, 2,5; рис. 9, 1) [Пряхин, Отрошенко, Беседин, Бровендер, 2000, с. 8, рис. 3]. Слід також додати, що посуд з Капітанового-2 вироблявся з керамічної маси, яка містила домішки піску та подрібненого вапняку. З Андрієвої Горки, пам’ятки що досліджена в 6 км від Клешні-3, в шарі репінської культури виявлено декілька посудин, які характеризуються за такими ознаками: короткі відігнуті вінця, стягнутий верх, перлини під шийкою або на плічках, орнаментация відбитками гребінцевого штампуга та вдавлень (рис. 24, 5) [Санжаров и др., 2000, с. 66, рис. 37, 7,8; Черных, Санжаров, Стадник, 2005, с. 24, рис. 7, 1]. На поселенні Кругле, в одному шарі [Черных, 2003, с. 99, рис. 1], були виявлені уламки репінської посудини без домішок товченої мушлі поряд з якими розташовувалися уламки короткошийних горщиків, орнаментованих перлинами, ямками, вдавленьми, шнуром, покритих розчосами, на поверхні яких залишились сліди від мушлі, що вигоріла (рис. 24) [Черных, 2003, с. 105].

Наведені приклади свідчать на користь можливого співіснування двох традицій виготовлення керамічного посуду, але існують також і приклади, коли один тип посуду не мав „доповнення” виробами іншого типу.

Наприклад на деяких з пам’яток (Трьохізбенка-1-3, Соснова Роща, Надтерасне, Міжручейне) „ямно-репінський” посуд був виявлений в „чистих” комплексах, тобто без домішок типових для репінської культури горщиків (рис. 25, 1-3,5,8-12), що може пояснюватися його більш пізнім віком. Необхідно зазначити, що подібна ситуація відзначена також і в поховальних пам’ятках луганської групи пізньоямного часу (за Братченком С.Н.), як Тополівка 1/1, Привілля 2/1, Миколаївка I 5/12 та Сватове 2/4, де зустрінуто горщики з короткими вінцями, які прикрашені перлинами, відступаючою лопаткою, гребінцем та наколами [Братченко, 2001, с. 182, рис. 108]. Свідчень же про наявність у похованнях цієї групи типово репінського посуду, повторимось, на даному етапі досліджень ми не маємо. В цьому сенсі необхідно зазначити, що горщики з короткими вінцями з’являються ще у репінський час [Трифонов, 1996, с. 5], тому подібна тенденція, коли два типи горщиків не зустрічаються в одному похо-

¹ Користуючись нагодою, хотілось би висловити подяку Ю.М. Бровендеру за можливість використання матеріалів пізнього енеоліту багатощарової пам’ятки Капітанове-2 у цій праці.

ванні, ще потребує подальших досліджень. З іншої сторони, слід також звернути увагу і на таку обставину, як неповна площа дослідження більшості поселенських пам'яток. Тому, наведені вище проблемні сторони будуть виникати час від часу.

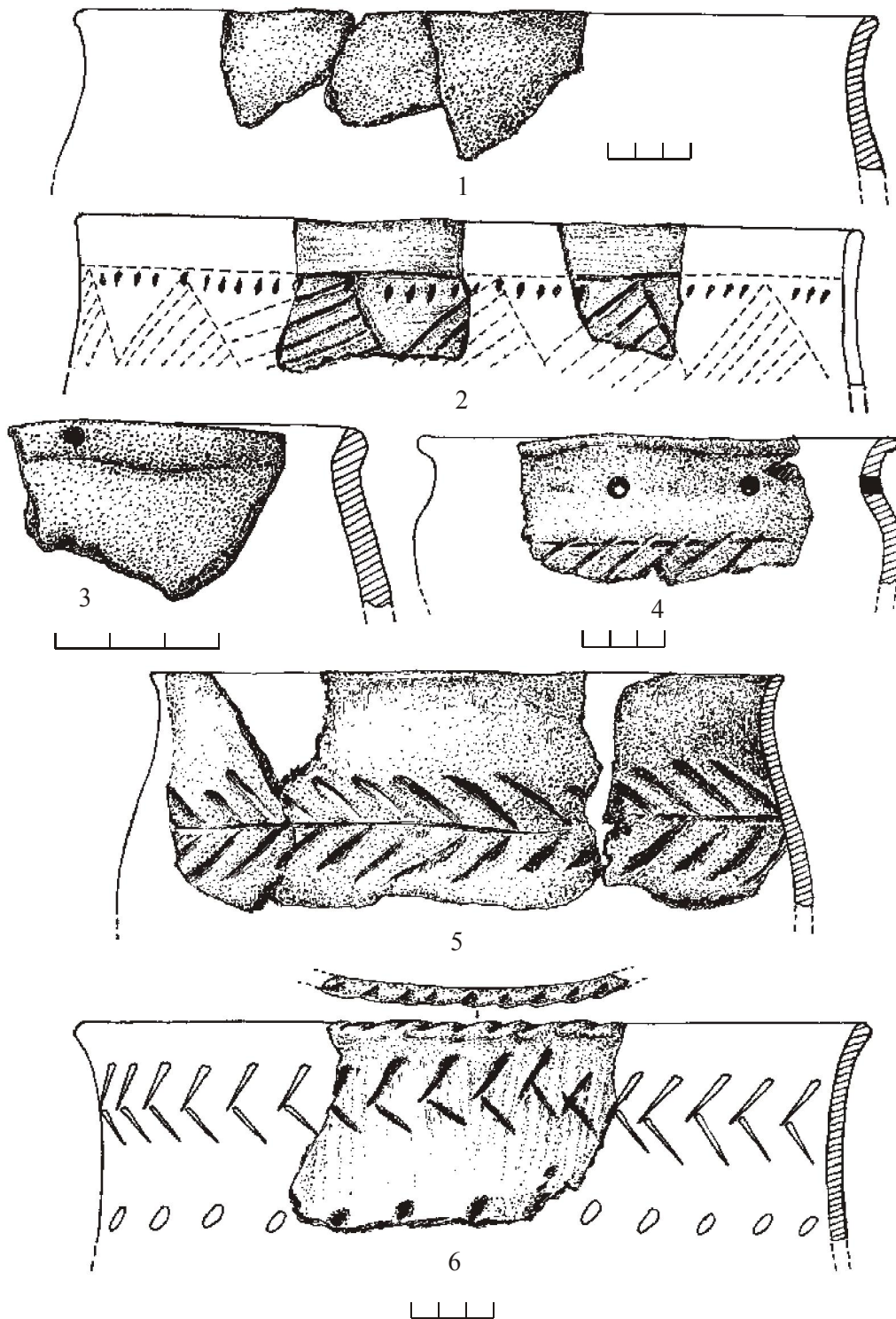

Рис. 10. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

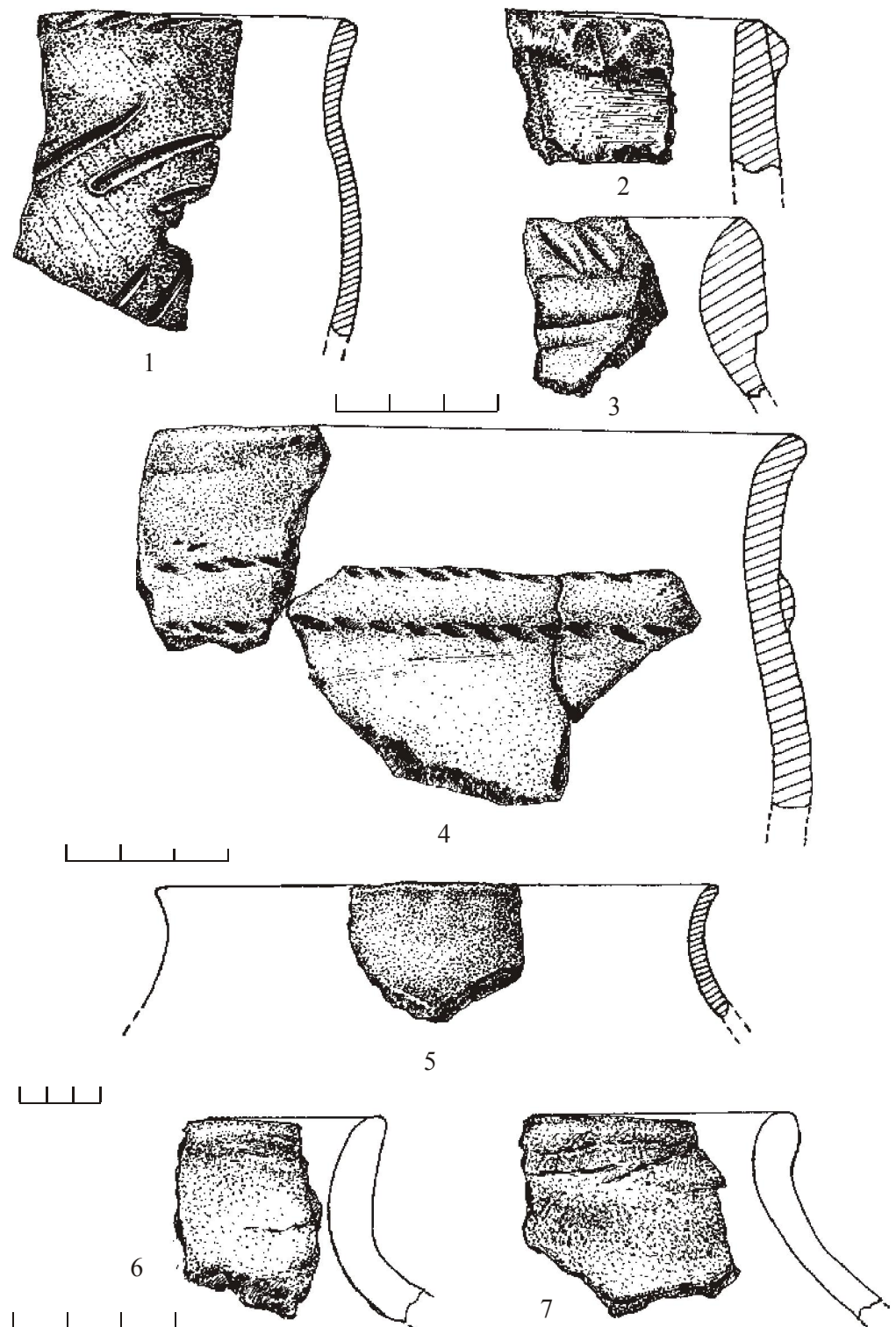

Рис. 11. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

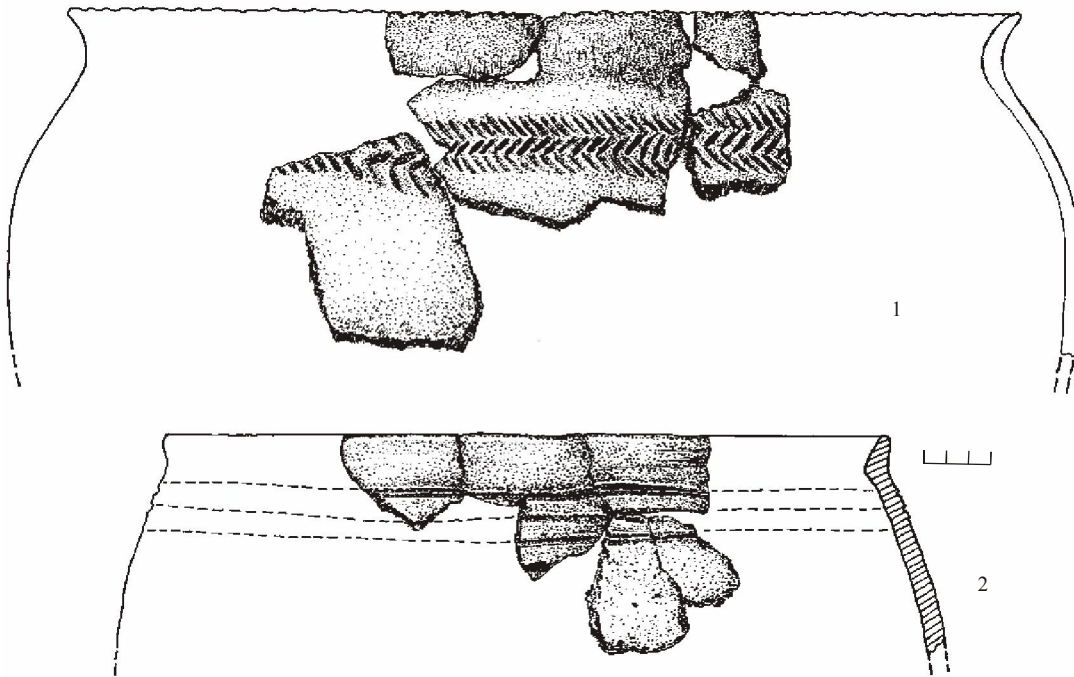

Рис. 12. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

Поховання, яке було досліджено на Клешні-3 не має певних аналогій серед пам'яток репінської культури. Привертає увагу ґрунтове поховання на багатошаровій пам'ятці Роздольне [Константиnescу, Привалов, 1996]. Як відомо, на цій пам'ятці було досліджена могила у якої один з похованих був покладений на лівий бік потиличною частиною голови на північ. Серед поховального інвентарю найбільшу цікавість привертає круглодонний горщик, який за деякими ознаками нагадує посуд з традиціями ямно-репінського часу. Можливо, що зазначений комплекс Роздольного був залишений спорідненим до "клешнянців" населенням, проте через брак більшої кількості аналогічних поховань важко підтвердити цю думку.

Посуд зрубного часу представлено уламками посуду баночного та горщикоподібного типів. Посуд орнаментувався прокресленнями (рис. 10, 2,4; рис. 12, 2), насічками та вдавленнями різноманітних форм (рис. 10, 5,6; рис. 11, 1; рис. 12, 1), або не прикрашався зовсім (рис. 10, 1,2; рис. 11, 5,7). Зустрінуто посуд, який був декорований наліпними валиками, в тому числі розділеними пальцевими вдавленнями (рис. 11, 2,3), а також окантованими відбитками шнурового штамп (рис. 11, 4). Частина посуду прикрашена по зрізу вінців насічками та вдавленнями. Композиції орнаменту досить розповсюджені: косі хрести, фестони, ялинки та складні елементи. Внутрішня та зовнішня поверхні посуду загладжувались, але зафіксовано випадки, коли внутрішня поверхня згладжувалась при допомозі гребінцевих розчосів. Денця зрубного посуду, як правило, мають характерні закраїни. Весь посуд виготовлено з високоякісного опіщаненого тіста, іноді з домішками шматочків болотяної руди. Випал всього посуду рівномірний, стінки посудин щільні, без дефектів. Кольори стінок варіюють від бежевого до темно-сірого відтінків. Загальна кількість виявленого посуду зрубного часу складає 27 екземплярів.

Серед знахідок бондарихинської культури, крім посуду, були знайдені також вироби з глини, знаряддя з кісток та кременю. Посуд бондарихинської культури досить різноманітний за варіаціями форми та техніки орнаментування. Взагалі, до бондарихинського часу існування пам'ятки слід відносити більш ніж 60 посудин. За формою переважають посудини баночного типу. Крім того, зустрінуто посуд, який має форму горщиків – з відігнутими назовні вінцями, які плавно переходять в слабоопуклі тулуби (рис. 13, 4; рис. 14, 2,4; рис. 16, 1). Денця посудин вказаного часу не мають закраїн. Деякі з посудин мають досить виразні піддони. Орнаментування розміщувалась переважно в верхній частині посуду, але в поодиноких

випадках зафіксовано нанесення візерунків на придінцеву частину та навіть на зовнішню частину денця (рис. 21). По зрізу вінця деяких з посудин нанесені косі насічки та вдавлення (рис. 13, 7; рис. 15, 2,4; рис. 16). Орнаментация посуду складалася за допомогою вдавлень різ-

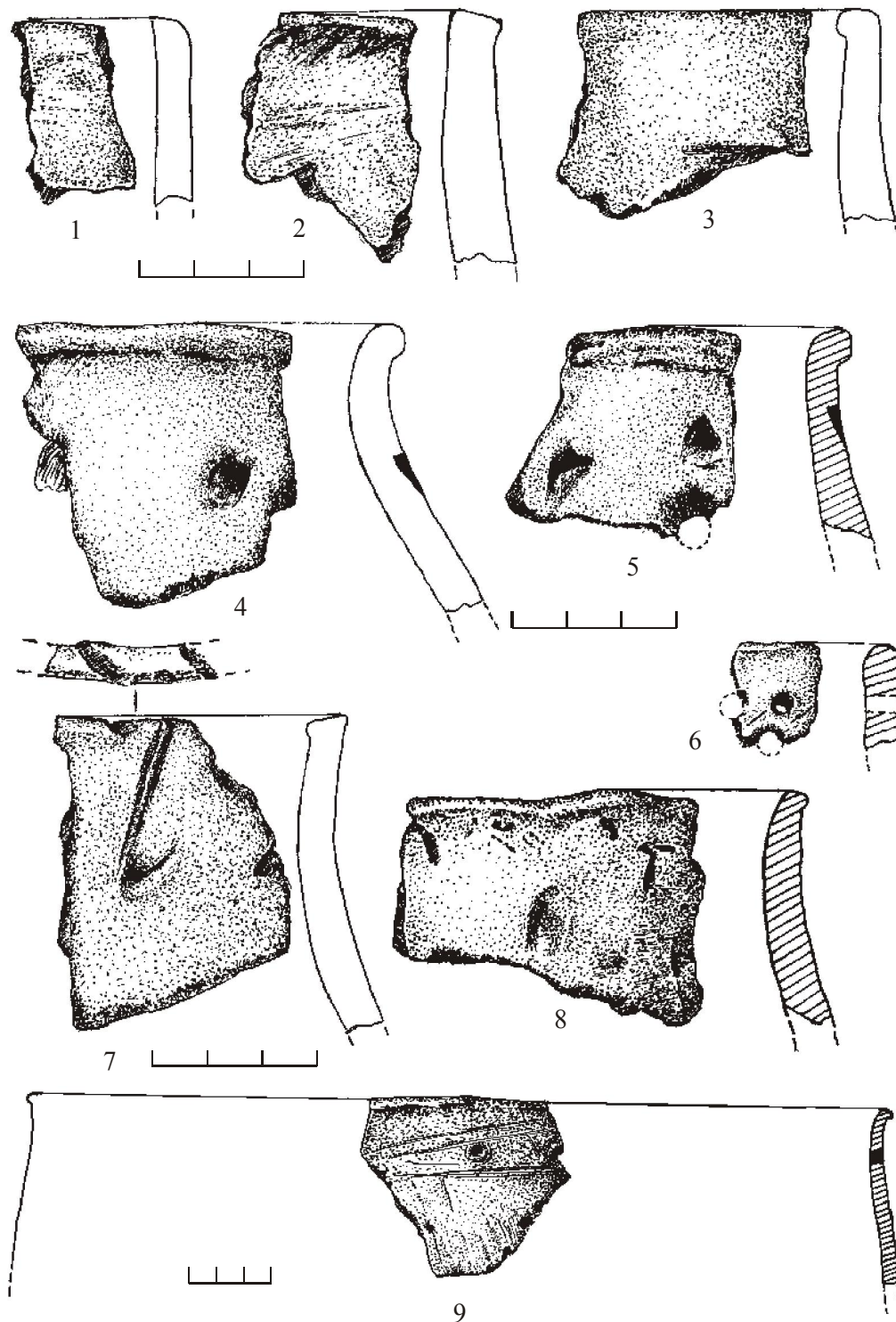

Рис. 13. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

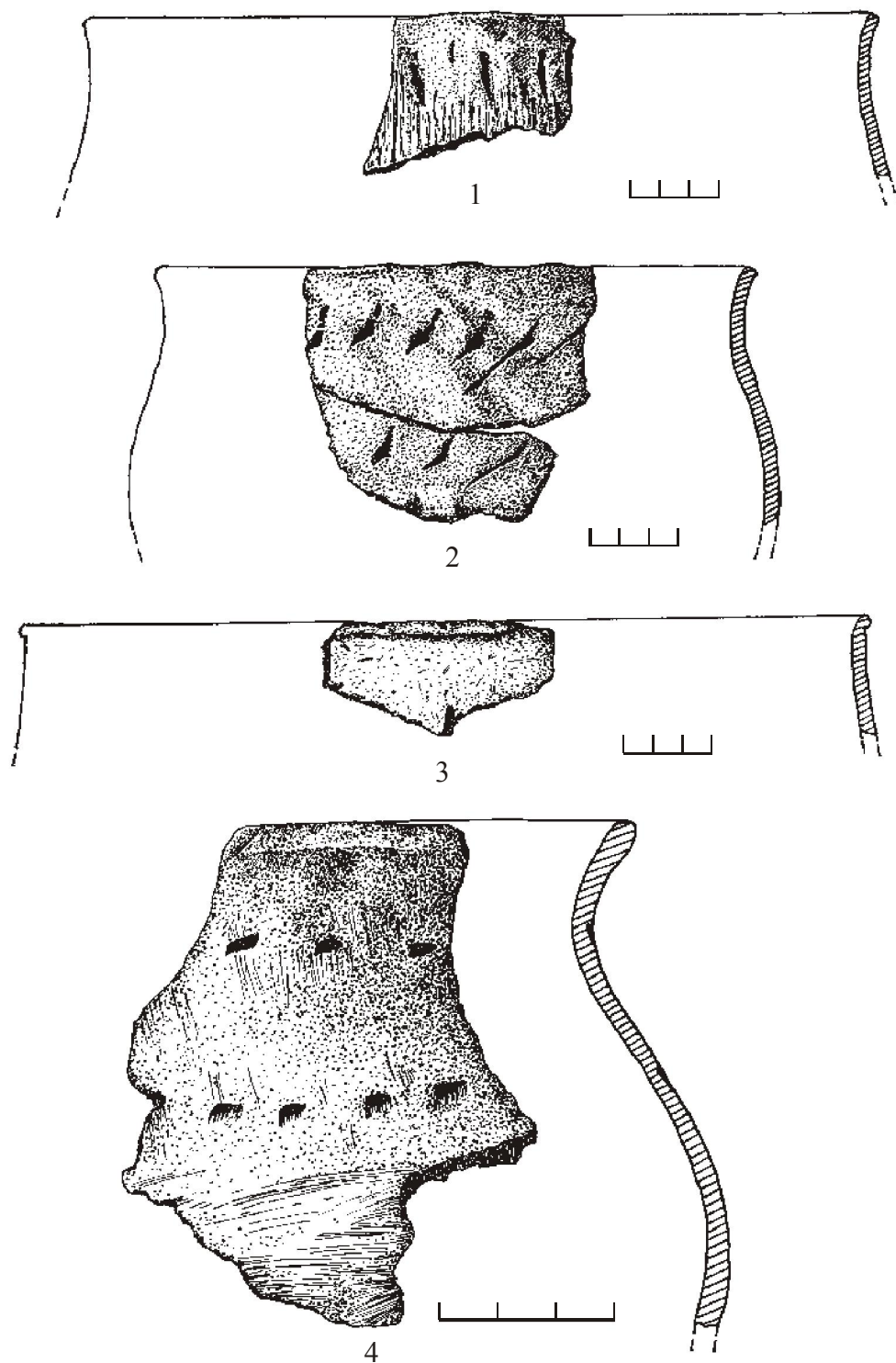

Рис. 14. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

них форм (рис. 13, 4-5,7-8; рис. 14, 2-4; рис. 15, 1,5; рис. 16, 1-3; рис. 17, 1,3,4-5,10; рис. 18, 3,4; рис. 19, 1,3,5,6), насічок (рис. 14, 1; рис. 16, 5,7; рис. 17, 2,6,8), пружків (17, 9; рис. 18, 1,2) і наліпів (19, 2,4). Композиційно орнаментация посуду досить проста – ряди, що опоясу-

ють або хаотично розташовані елементи візерунку. В окремих випадках елементом декорації слугували вертикально розташовані розчоси (рис. 15, 2). Весь посуд виготовлений з високоякісного сильноопіщаненого тіста, іноді з домішками болотяного заліза. Стінки посуду у більшості випадків старанно заглажені. Випал стінок, як правило, рівномірний. Колір стінок варіює від світло-теракотового до сірого.

До опису керамічного комплексу пам'ятки слід додати знахідку уламку від керамічного друшляку (рис. 13, 6).

Серед інших виробів з кераміки слід відзначити 3 пряслиця біконічної форми (рис. 22, 5-7) та уламки керамічних хлібців (рис. 20, 7,8). Кременевий комплекс представлено скупченням кременевої гальки з незначними слідами забитості (8 екз.), нуклеподібними уламками (12 екз.), первинними відщепами (32 екз.), вторинними відщепами (38 екз.) та товкачем, який було виготовлено з кременевої гальки (11x7x4,5 см). По сторонах товкача помітні ознаки потертості. Більш виразними слід вважати кременеві серпи та уламки від них. Ця категорія виробів виконана з особистою ретельністю – знаряддя двосторонньооброблені ретушшю та із наполовірваними робочими краями. За формою, ці вироби досить стандартні – видовжені пропорції, лінзоподібні у перетині, прямі леза та дугоподібні спинки (рис. 22, 3,8).

Знаряддя з кісток мають без сумнівів пряме відношення до бондарихинської культури, оскільки знаходилися серед уламків посуду саме цієї культури. Викликають увагу два дуже подібних одне до одного знаряддя, одне з яких виготовлено з трубчастої кістки із зрізаним краєм. Об'єднує вказані знаряддя видовжена форма та загострені кінці. Знаряддя мають ретельно заглажені поверхні, місцями навіть наполовірвані (рис. 22, 1-2). Колекцію виробів з кісток доповнює ще одне знаряддя, яке, на жаль, лише частково збереглося. За функціональним призначенням це знаряддя має відношення до так званих лоцил.

З бондарихинським часом існування пам'ятки ми також пов'язуємо і дві ями, які було досліджено у західній частині пам'ятки. Обидві ями округлі за формою. Перша яма, більш глибока, прорізує шар доби енеоліту. Ця яма була зафіксована на глибині 0,20 м від реперу. Завглибшки яма приблизно 0,65 м. По лінії АА1 ширина ями сягає 1 м (рис. 1). Дно ями було замито шаром щільного піску темного кольору. Серед знахідок, які було виявлено у ямі, слід відзначити уламки керамічного посуду (6 екз.) та кістки тварин (5 екз.).

Друга яма має більш правильну круглу форму, але на відміну від першої ями, ця споруда мала невелику глибину – 0,20 м. Яму зафіксовано на глибині 0,20 м від реперу. Діаметр ями за лінією АА1 приблизно 1,30 м (рис. 1). Знахідок в ямі не виявлено.

Слід відзначити, що керамічний комплекс бондарихинського часу має ті відзнаки, які дають нам підстави казати про досить складну етнокультурну ситуацію за часів пізньої бронзи. Так до типово бондарихинських ознак слід віднести тонкостінні горщики з залощеною поверхнею, які орнаментувалися різноманітними наколами, вдавленнями та ямками (рис. 13, 4,5,8,9; рис. 14, 1-3; рис. 15, 2,4; рис. 17, 3,4). Про контакти пізньозрубного населення з бондарихинським свідчать типово пізньозрубні горщики та банки з характерною орнаментациєю, яка складається із пружків, насічок, прочерків, відбитків шнура тощо. (рис. 11, 1, 4; рис. 13, 1-3; рис. 17; рис. 18, 2, тощо.). До цього слід додати, що пізньозрубний посуд, у свою чергу, має певні ознаки впливу сабатинівського компоненту. Також слід відзначити уламки посуду, які є типовими для чорноліської культури. Посуд цієї культури орнаментований відбитками кінця тонкої палички та дрібнозубчастого штампю. Стінки посудин ретельно заглажені (рис. 20, 1-5).

Невелика кількість уламків прикрашена наліпами. Судячи з усього, їх появу слід пов'язувати з білозірським впливом. Так, кубки з наліпами мають певні аналогії серед пам'яток білозірсько-гудоровського типу [Черняков, 1985, рис. 36, 2; рис. 38, 11, 13, 15].

Ймовірність взаємовідносин пізньомар'янівсько-малобудківської групи населення з племенами фінального етапу зрубної культури. Зокрема, це виявилось в наявності орнаментациї, яка складається з насічок по краях вінців, гусенички, перевитого шнура (рис. 10, 4-6; рис. 15, 1,5; рис. 16; рис. 19, 1,5,6; рис. 20, 5).

Слід зазначити що майже подібна ситуація культурного розмаїття була відзначена серед матеріалів багат шарової пам'ятки Зелена Горниця-4, про дослідження якої нещодавно побачила достатньо обґрунтована публікація [Телиженко, Супрун, 2004, с. 218].

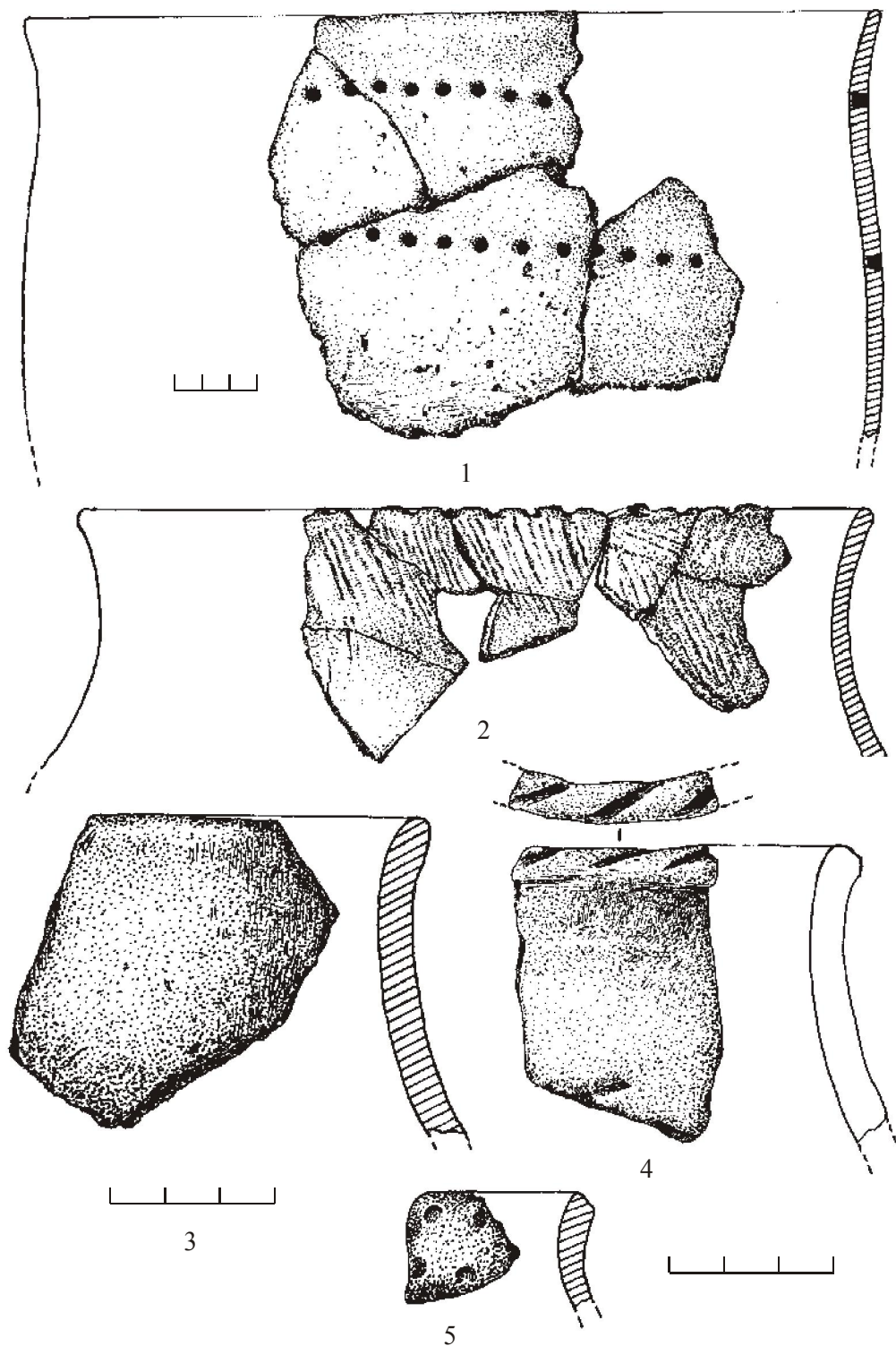

Рис. 15. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

Таким чином, матеріали доби пізньої бронзи Клешні-3 займають хронологічну позицію між аналогічних матеріалів пам'яток Зеленої Горниці-4 і Клешні друге-1 [Телиженко, Супрун, 2004, с. 221] та свідчать про складні етнокультурні відносини. На жаль, стратиграфічні

умови на пам'ятці не дають підстав стверджувати можливість умов за яких вищезазначені культурні ознаки сформувалися одночасно. Так само можна стверджувати й можливість короткочасного проживання в зазначеній місцевості представників всіх культурних груп. Можливо, що визначну роль мають посуд керамічного комплексу, який має синкретичний вигляд але і в цьому разі важко сказати за яких причин могли відбуватися процеси, які сприяли виникненню такого типу.

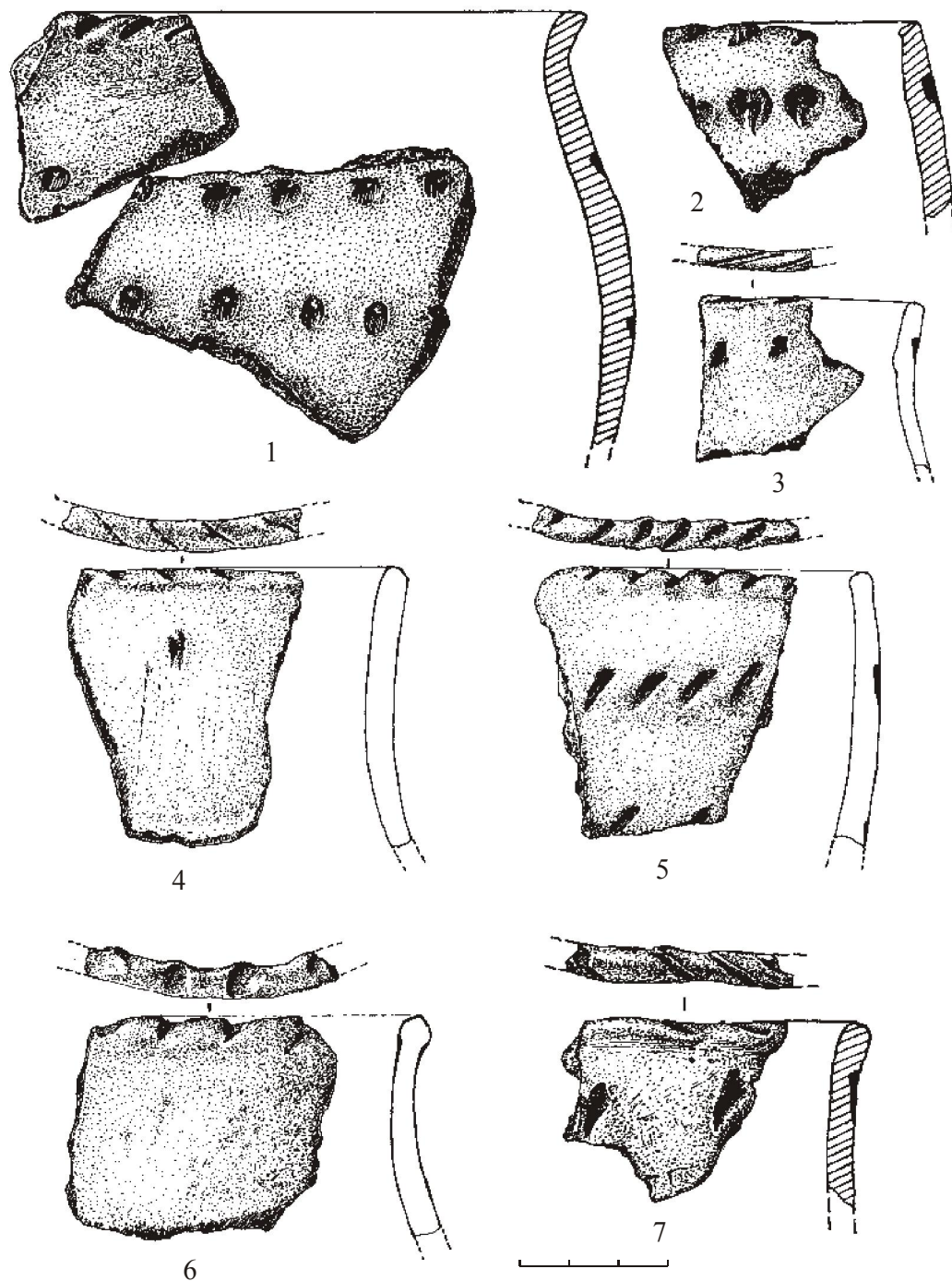

Рис. 16. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

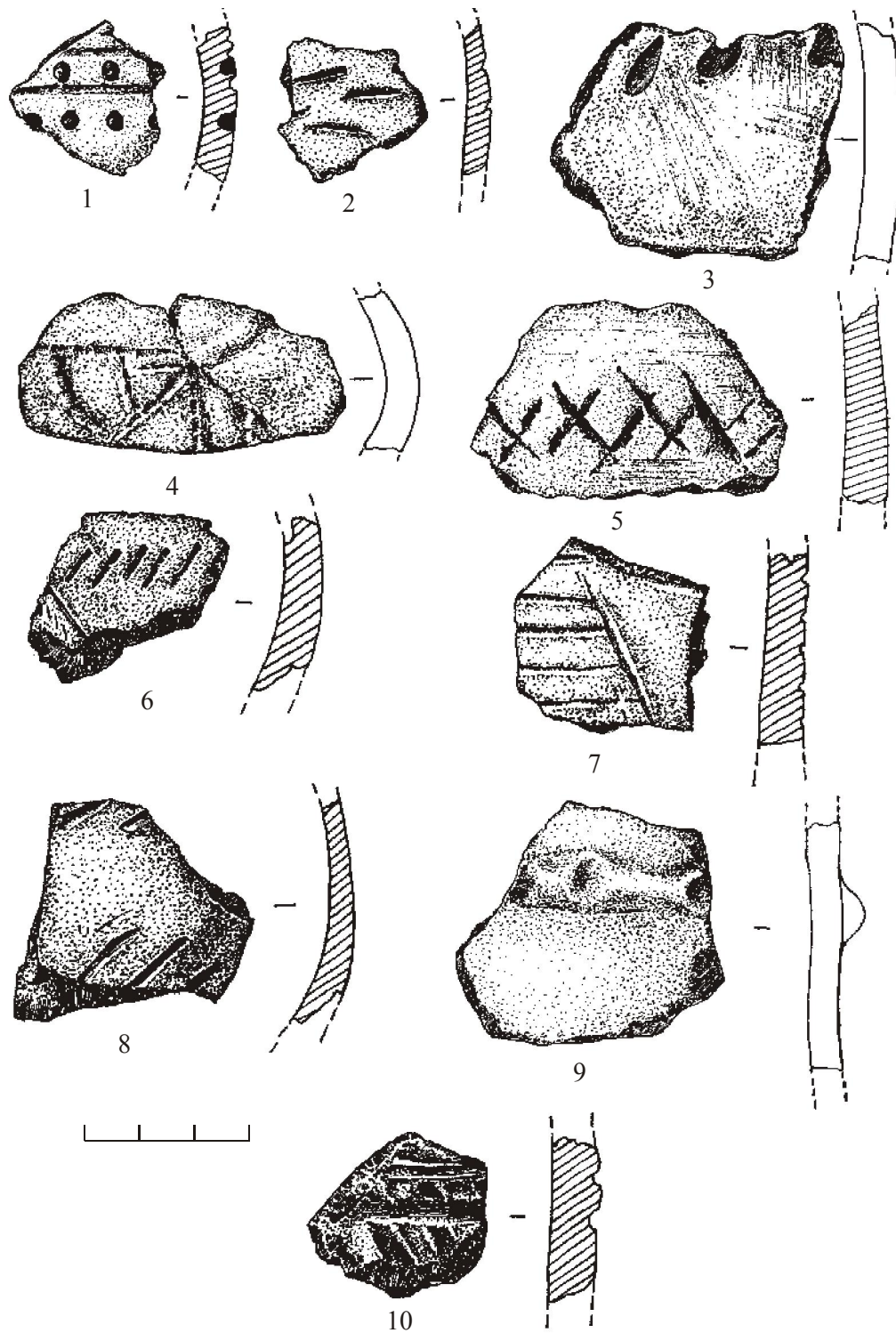

Рис. 17. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

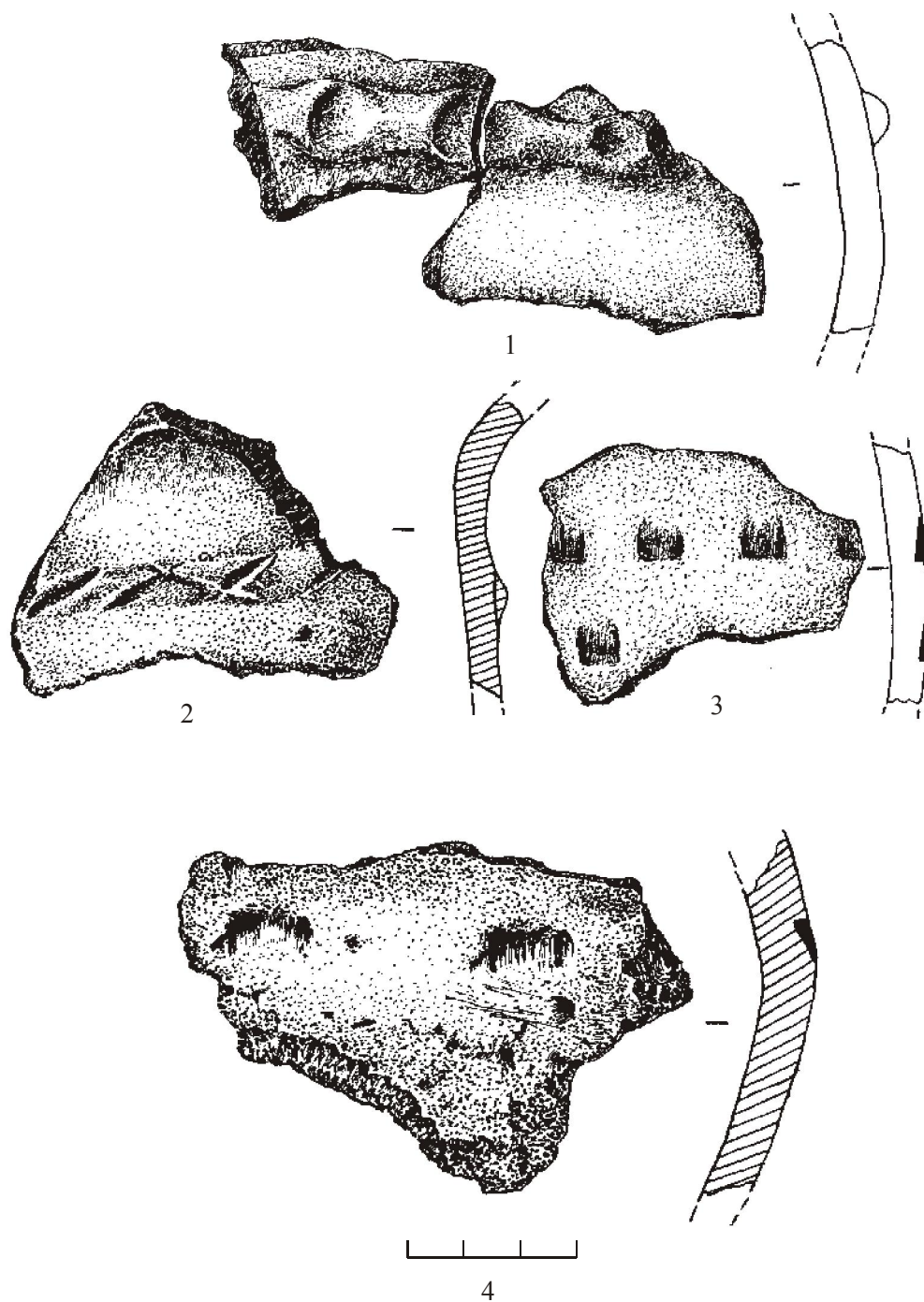

Рис. 18. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

Серед знахідок, які відносяться до епохи середньовіччя, слід назвати: глазчату намистину, яку виготовлено з пасти блакитного кольору та слідами позолоти (рис. 22, 4); металевий наконечник з пір'ям видовжених пропорцій та круглим у перетині черешком (рис. 23, 2); металевий наконечник ромбоподібної форми, сплюсненим у перетині пір'ям та черешком, круглим в перетині, з виділеним упором для древка (рис. 23, 1); частину вудил – гризла (рис. 23, 3). Ще один виріб, який на вигляд має всі ознаки наконечника стріли, але із зігнутим пір'ям, можливо слід вважати зряддям для обробки деревини.

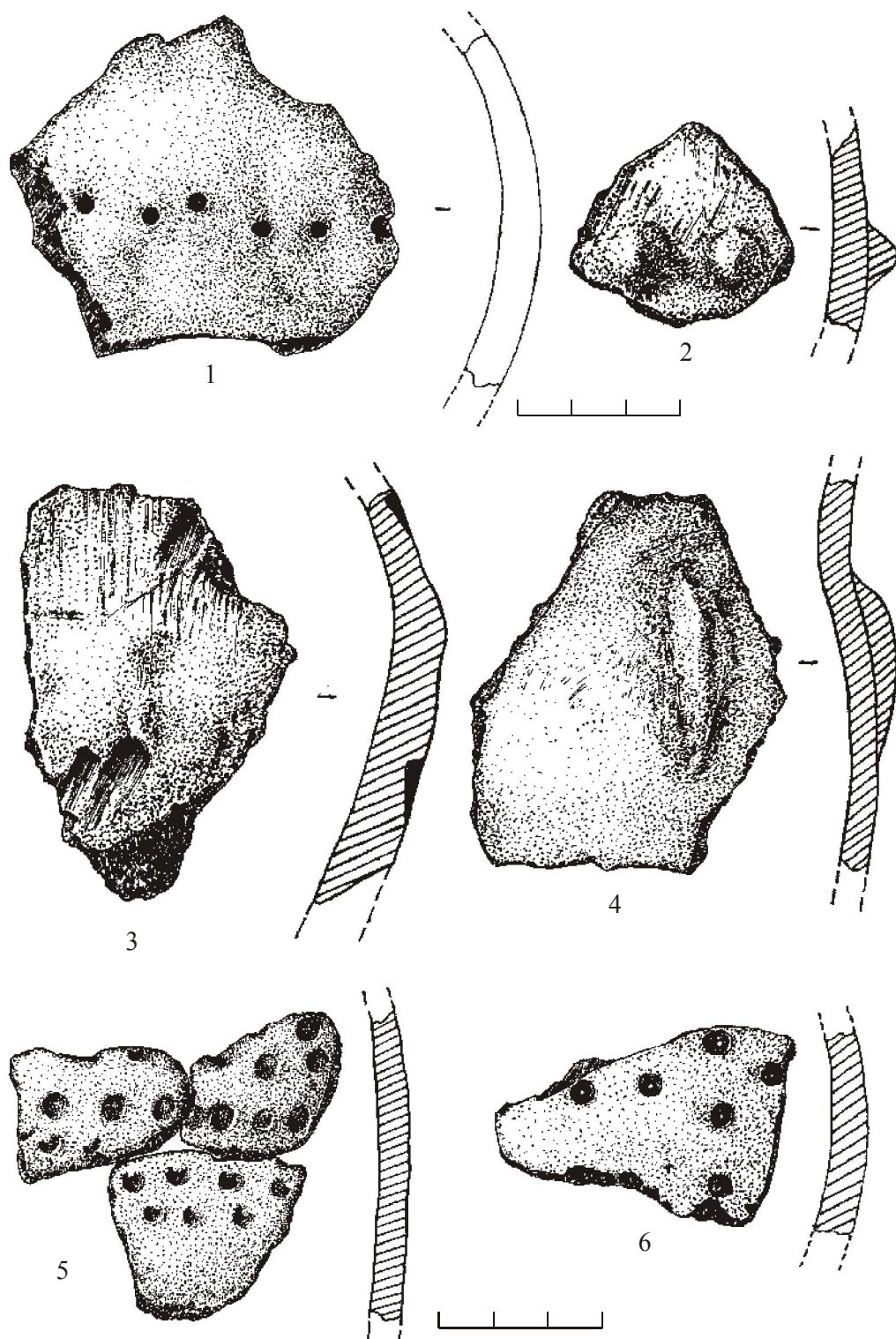

Рис. 19. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

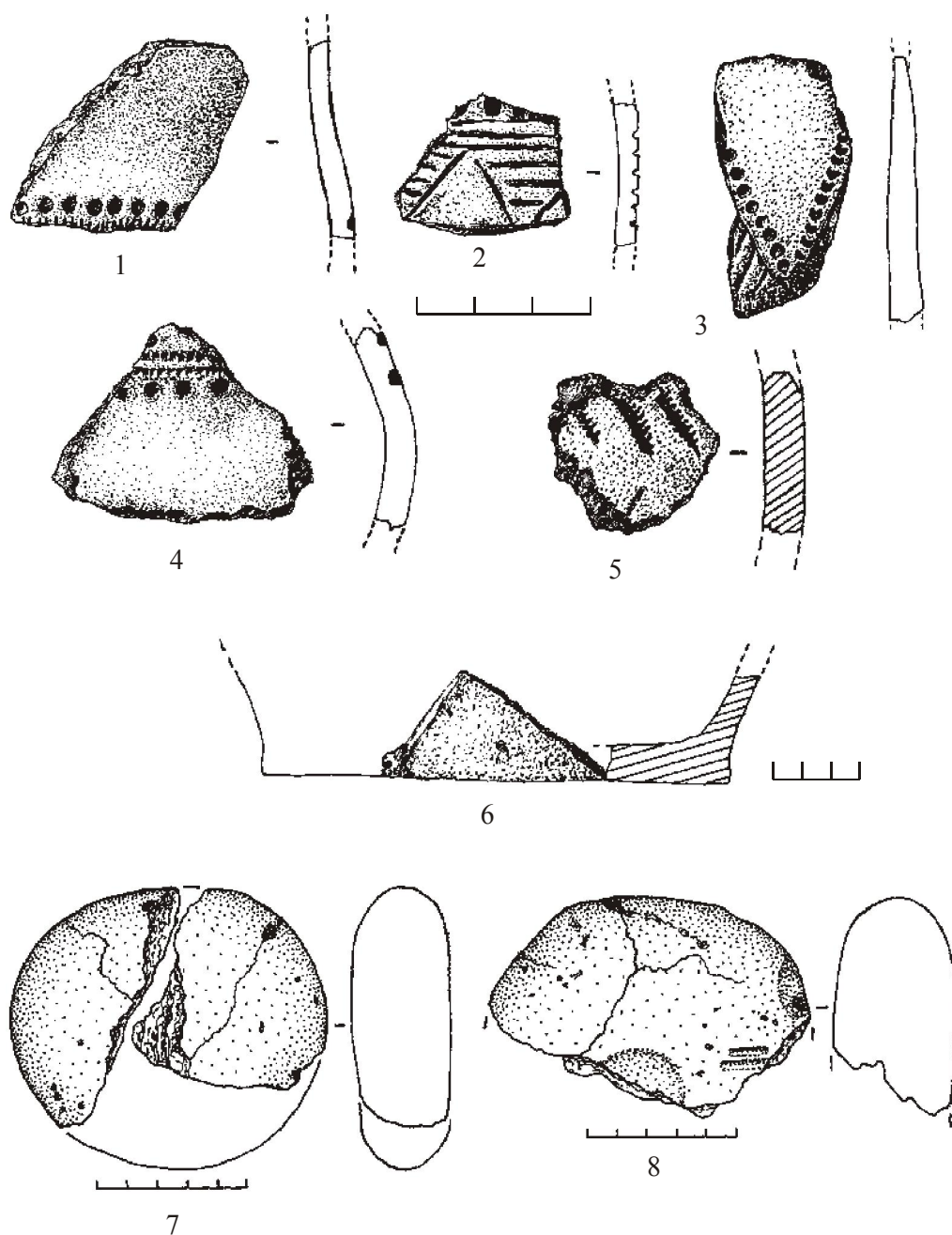

Рис. 20. 1-6 – посуд доби пізньої бронзи, 7-8 – керамічні хлібці з поселення Клешня-3

До хронологічно невизначених знахідок ми відносимо уламок бронзового виробу, прямокутного у перетині. Виріб має обламаний, трохи загнутий кінець (рис. 23, 5).

Для визначення часу вказаних знахідок необхідно звернутися до аналогій. Предмети озброєння та зброї досить поширено представлені в поховальних та побутових пам'ятках середньовічних кочовиків (від XI до XIII століть). Так, частина кінської зброї – вудила-гризла відображені у наукових дослідженнях Федорова-Давидова Г.А. [Федоров-Давыдов, 1966] та Плетневої С.О. [Плетнева, 1958, 1981].

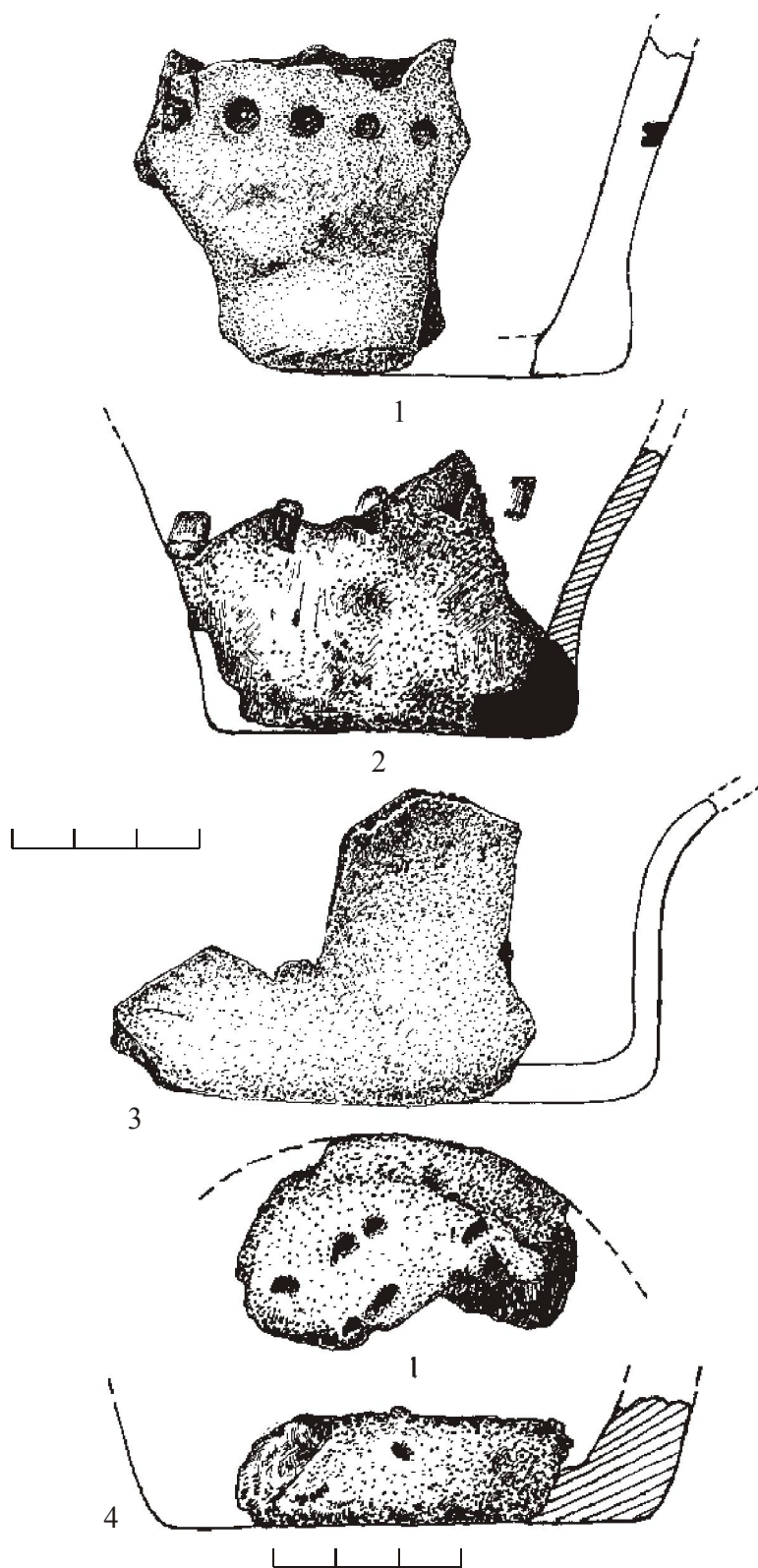

Рис. 21. Посуд пізньої бронзи з поселення Клешня-3

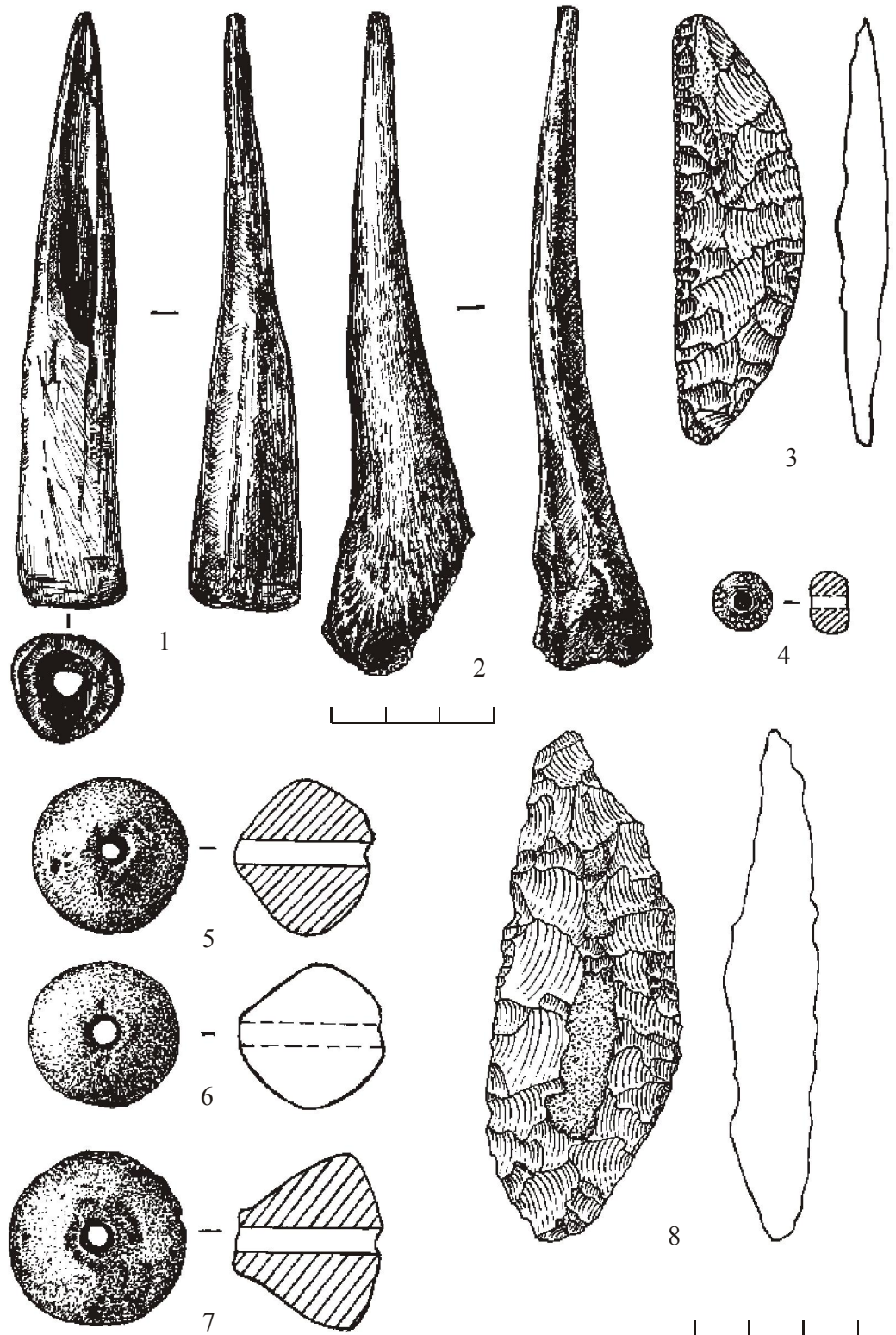

Рис. 22. 1-2 – вироби з кісток, 3, 8 – кременеві серпи, 5-7 – керамічні пряслиця, 4 – намистина з пасти

Рис. 23. Вироби з металу з поселення Клешня-3

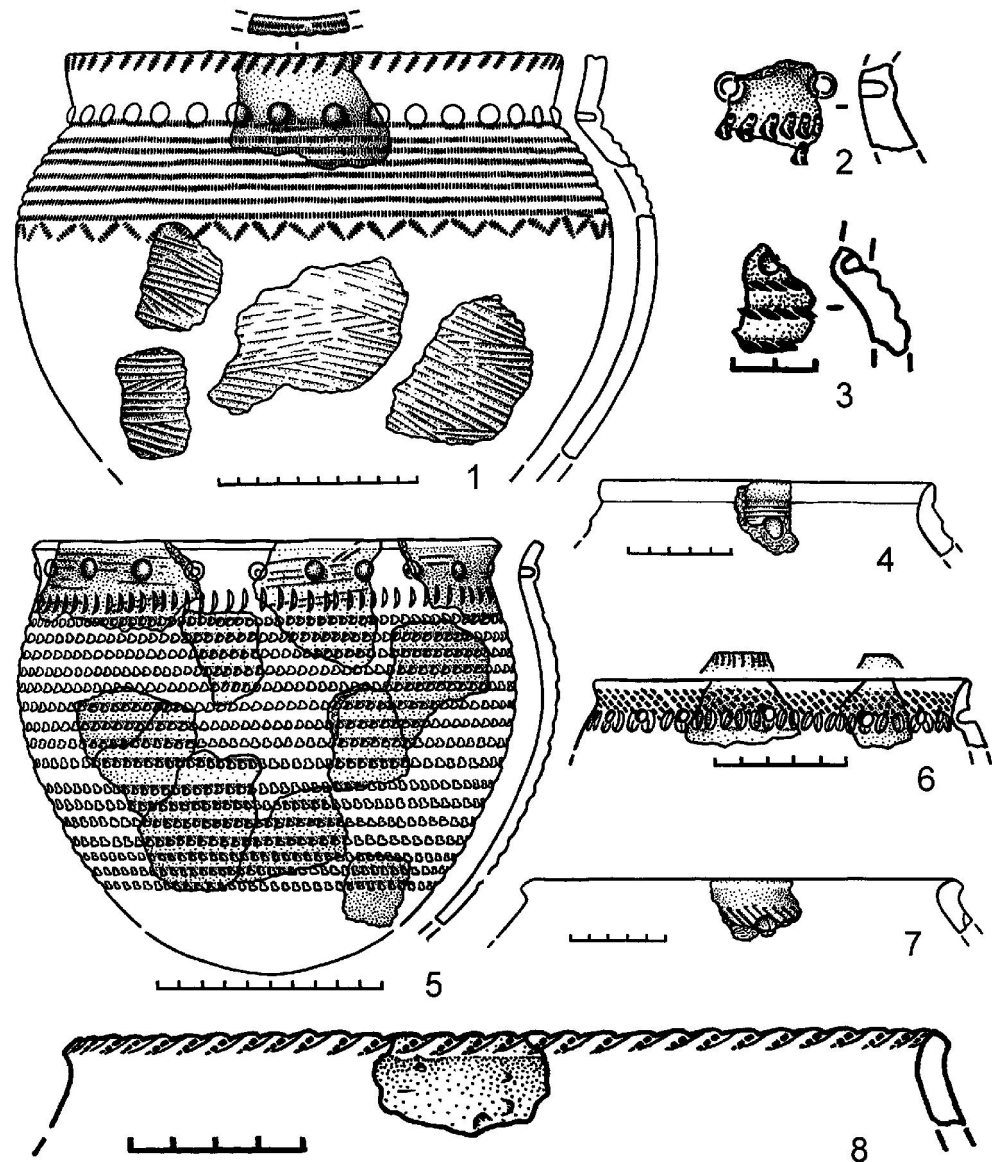

Рис. 24. Репінський та ямно-репінський посуд з поселення Кругле

Металеві наконечники з пір'ям видовжених пропорцій та круглим у перетині черешком відомі як у праболгарських пам'ятках, так і у половецьких поховальних комплексах.

Металеві наконечники ромбоподібної форми, зі сплюсненим у перетині пір'ям та черешком, круглим в перетині, з виділеним упором для древка були відомі серед кочовицьких стародавностей Східноєвропейських степів і мають досить поширені аналогії: в пам'ятках болгар VIII-IX століть на Волзі [Генинг, 1964], шари Саркела-Біла Віжа XII-XIII століть, в курганах Південного Уралу XI-XIII століть [Мажитов, 1981], в пам'ятках Подніпров'я [Шалобудов, 1984, 1990], Подінців'я [Прынть, 2004] та інші.

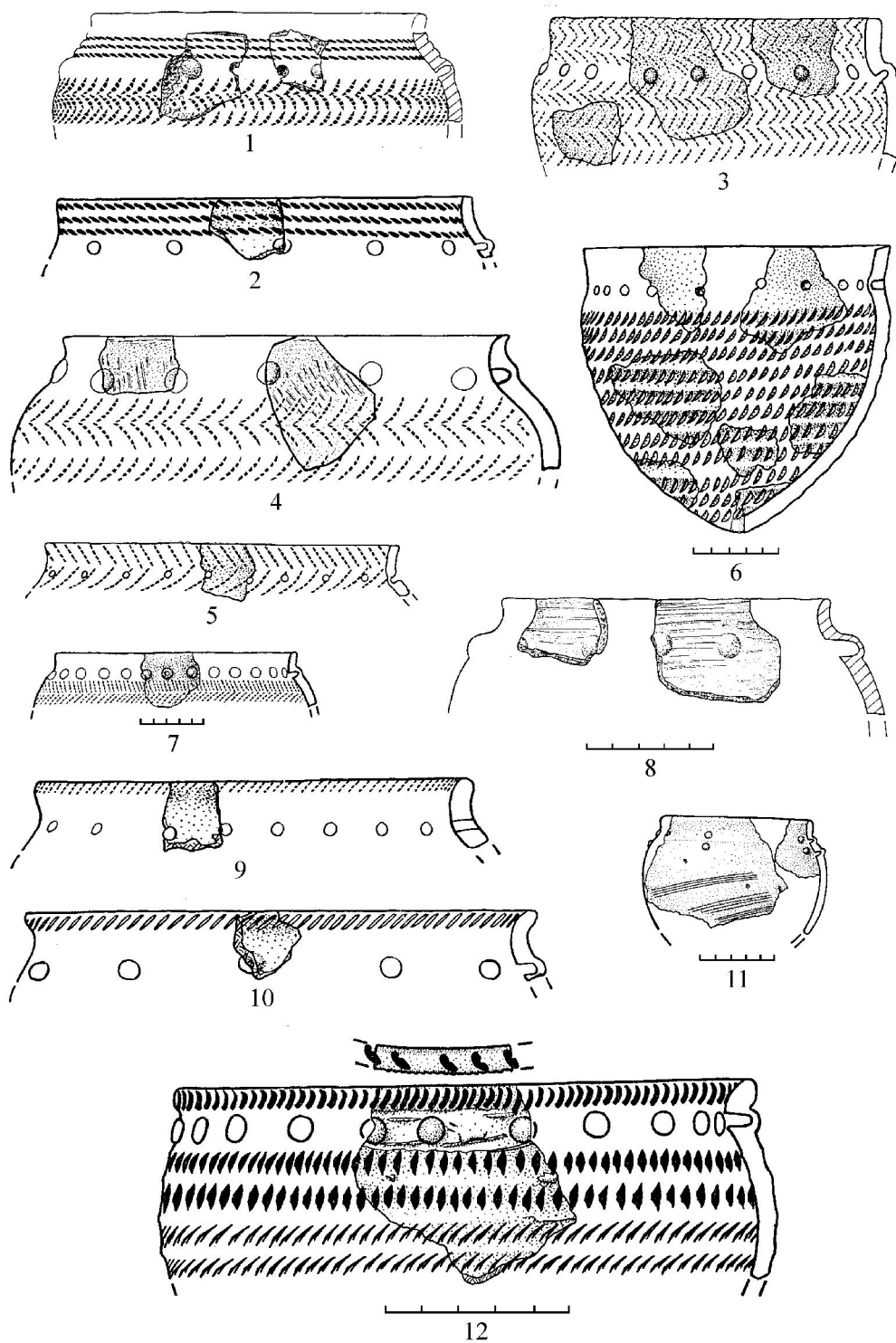

Рис. 25. Ямно-репінський посуд з поселень Подонців'я: 1,2,4,8-10 – Трьохізбенка-1-3, 3 – Соснова Роща, 5 – Андрєєва Гірка, 6,11 – Черниково Озеро-1, 7 – Міжручєйне, 12 – Надгерасне

Список використаних джерел

1. Братченко С.Н. Донецька катакомбна культура раннього етапу. – Луганськ: Шлях, 2001. – 195 с.
2. Генинг В.Ф., Халиков А.Х. Ранние болгары. – М.: изд-во АН СССР, 1964.
3. Давня історія України. – Т.1. – Київ: Наукова Думка, 1997. – 558с.
4. Даниленко В.Н. Энеолит Украины. – Киев: Наукова Думка, 1974. – 170 с.
5. Иванова С.В. О формировании ямной культурно-исторической области // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Вип. 3. – Луганськ: вид-во СНУ імені Володимира Даля, 2004. – С. 75-98.
6. Константиnescу Л.Ф., Привалов А.І. Про один з типів ранньоямних поховань Північного Надазов'я // Археологія. – 1996. – № 2. – С. 69-72.
7. Манько В.А., Телиженко С.А. Проблемы абсолютной хронологии мезолита-энеолита Подонечья // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Вип. 1. – Луганськ: вид-во СНУ імені Володимира Даля, 2003. – С. 31-64.
8. Николова А.В. О месте "репинских" памятников в ямной культурно-исторической общности (некоторые вопросы историографии) // Проблемы археології Подніпров'я. - Дніпропетровськ, 2002. – С. 37-59.
9. Плетнева С.А. Печенеги, торки и половцы в южнорусских степях // МИА - № 62. - Т.1. – 1958. - С. 151-226.
10. Плетнева С.А. Степи Евразии в эпоху средневековья // Археология СССР. - М., 1981.
11. Прынь А.В. Погребение знатного половецкого воина из курганного могильника Александровка II в Донбассе // Матеріали та дослідження з археології Східної України. Вип. 3. - Луганськ, 2004. - С. 306-317.
12. Пряхин А.Д., Отроценко В.В., Беседин В.И., Бровендер Ю.М. Поселение эпохи бронзы Капитаново II. – Вип. 4. – Воронеж, 2000. – С. 6-11.
13. Пряхин А.Д., Синюк А.Т. Новые материалы по неолиту и энеолиту с Шиловского поселения // Энеолит Восточной Европы. – Т. 235. – Куйбышев, 1980. – С. 73-92.
14. Санжаров С.Н., Бритюк А.А., Котова Н.С., Черных Е.А. Поселения неолита-ранней бронзы Северского Донца. - Луганск: изд-во ВНУ, 2000. – 127 с.
15. Синюк А.Т. Репинская культура эпохи энеолита-бронзы в бассейне Дона. – СА. – № 4. – М.: Наука, 1981. – С. 8-20.
16. Телиженко С.А., Манько В.А., Ковалева В.А. Исследования многослойного памятника Озеро Клешни Второе-1 в Кременском районе Луганской области в 1997 году // Древности Северского Донца. – Луганск: Шлях, 1999. – С. 19-43.
17. Телиженко С.А. Радиоуглеродные даты Подгоровского поселения // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Вип. 1. – Луганськ: вид-во СНУ імені Володимира Даля, 2003. – С. 71-77.
18. Телиженко С.А. Клешня-3 – пам'ятка з керамікою константинівського типу на Сіверськкодонецчині // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Вип. 3. – Луганськ: вид-во СНУ імені Володимира Даля, 2004. – С. 114-157.
19. Телиженко С.А., Супрун А.В. Исследования многослойного памятника Зелена Горница-4 // Матеріали та дослідження з археології Східної України. – Вип. 3. – Луганськ: вид-во СНУ імені Володимира Даля, 2004. – С. 188-228.
20. Трифонов В.А. Репинская культура и процесс сложения ямной культурно-исторической общности // Древности Волго-Донских степей в системе бронзового века. – Волгоград: Перемена, 1996. – С. 3-5.
21. Федоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. - М., 1966.
22. Черных Е.А. Керамика из нижних горизонтов поселения Круглое в Подонцовье // Материалы и исследования по археологии Восточной Украины. – Вип. 1. – Луганск: изд-во ВНУ имени Владимира Даля, 2003. – С. 98-112.
23. Черных Е.А., Санжаров С.Н., Стадник А.И. Отчет об исследованиях АНИЦ "Спадщина" многослойного поселения Андреева Горка в Кременском районе Луганской обл. в 2004 г. – Архив ИА НАН Украины.
24. Черняков И.Т. Северо-Западное Причерноморье во второй пол. II тыс. до н.э. – К.: Наук. думка, 1985. – 172 с.
25. Шалобудов В.Н., Яремака В.Н. Гривны в погребениях средневековых кочевников // Памятники бронзового и раннего железного веков Поднепровья. Днепропетровск, 1984. - С. 129-135.
26. Шалобудов В.Н. Еще раз о находках распрямленных гривен в половецких погребениях // Исследования по археологии Поднепровья.- Днепропетровск, 1990. - С. 107-114.

Телиженко С.А., Черных Е.А.

МАТЕРІАЛИ ПІЗЬНОГО ЕНЕОЛІТУ-СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ З БАГАТОШАРОВОЇ ПАМ'ЯТКИ КЛЕШНЯ-3

Стаття посвящена публікації і аналізу матеріалів многослойного пам'ятника Клешня-3, розположеного на лівому березі Северського Донця на северо-западі Луганської області. Пам'ятник має складну стратиграфію. Знахідки середньовіччя, пізньої бронзи і частин матеріалів пізнього енеоліту розполагались в гумусированній супісї над шарами дереївського етапу середньостоговської культури і донецької неолітичної культури.

Telizhenko S.A., Chernykh E.A.

THE ARTIFACTS OF HALCOLITHIC STAGE-MIDDLE AGE FROM MANYLAYERS SITE KLESHNIA-3

The article is devoted to publication and analyses artifacts of manylayers site Kleshnia-3. It is situated on the left bank of Seversky Donets river on the north-west of Lugansk region. The site has a complicated stratigraphy. The remains of Middle Age, Late Bronze Age and part of materials of Late Halcolithic Epoch were deposited in dark sand above of layers of Dereivka stage of Sredniy Stig culture and early Donetsk culture of Neolithic.